

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

КОНОНЕЦЬ ДАНИЛО АНДРІЙОВИЧ

МЕЧІ ІХ–ХІV СТОЛІТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-професійна програма «Історія, європеїстика, археологія»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПАНИШКО СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ,

кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри історії України та археології

від _____ 202 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Ленартович О. Ю.

Анотація

Магістерська робота присвячена детальному дослідженню давньоруських мечів, знайдених на території Волині. Основними джерелами для написання слугували публікації знахідок мечів, їх частин та наконечників піхов, а також вітчизняні та закордонні узагальнюючі праці, присвячені тематиці мечів. Автором проведено історіографічний аналіз та опис всіх доступних йому вітчизняних та зарубіжних публікацій, у яких так, чи інакше розглядається тема давньоруських мечів, знайдених на території досліджуваного історико-географічного регіону. Розкрито витоки використання та роль мечів в системі озброєння середньовічної Європи, визначено основні особливості їх виробництва, конструкції та застосування. Спираючись на дослідження вітчизняних та закордонних вчених, автор подає відомості про появу мечів на території Русі, шляхи їх увезення та роль в системі озброєння давньоруських воїнів. Значна увага у праці присвячена порівняльному аналізу типологій та класифікацій середньовічних мечів різних авторів. Дослідником обрано найбільш об'єктивну типологію в рамках опрацювання волинських матеріалів. Основною частиною магістерської роботи є збір та аналіз усієї доступної інформації про мечі давньоруського часу на території Волині. Розглянуто основні ймовірні напрямки потрапляння мечів на територію регіону, особливості їх використання, значення кожного типу виявлених артефактів. Додатком до основної частини слугує каталог мечів з описами, класифікацією та зображеннями мечів знайдених в регіоні.

Ключові слова: меч, дружинник, зброя, Русь, середньовіччя, Скандинавія, Європа, навершя ручки меча, бутероль.

Abstract

This master's thesis is devoted to a detailed study of Old Russian swords found in the Volhynia region. The main sources for writing this thesis were finds of swords, their parts, and scabbard tips, as well as domestic and foreign works devoted to the subject of swords. The author conducted a historiographical analysis and description of all domestic and foreign publications available to him, which in one way or

another consider the topic of Old Russian swords found in the territory of the historical and cultural region under study. The origins of the use and role of swords in the armament system of medieval Europe are revealed, and the main features of their production, design, and application are determined. Further, based on the research of domestic and foreign scientists, the author provides information about the appearance of swords on the territory of Rus, the ways they were imported, and their role in the armament system of Old Russian warriors. Significant attention in the work is devoted to a comparative analysis of the typologies and classifications of medieval swords by various authors. The researcher has chosen the most objective typology within the framework of the study of Volhynian materials. The main part of the master's thesis is the collection and analysis of all available information about Old Russian swords in the Volhynia region. The main probable directions of swords entering the region, the peculiarities of their use, and the significance of each type of artifact found are considered. An appendix to the main part is a catalog of swords with descriptions, classifications, and images of swords found in the region.

Keywords: sword, warrior, weapon, Rus, Middle Ages, Scandinavia, Europe, sword pommel, buterol.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Ефес – руків'я меча, яке включає в себе наступні складові частини: навершя руків'я, яке утримує всю конструкцію на мечі, ручку або черен, за яку тримається рука, перехрестя, яке захищає пальці руки зі сторони клинка.

Дол – повздовжнє центральне заглиблення на клинку, яке призначене для укріплення та полегшення конструкції.

Бутероль – навершя піхов меча, зазвичай вилите з бронзи та гарно оздоблене, виступає маркером культурної приналежності меча.

Навершя – частина руків'я, яка закріплює його на черені клинка та запобігає вислизанню меча з руки. Разом з перехрестям – основна частина за якою мечі поділяють на різні типи.

Перехрестя (гарда) – частина ефеса, розміщена між клинком та черенем руків'я, захищає руку воїна від ударів.

Каролінзький меч – вид мечів, поширених у Європі з IX по XI століття, більша частина яких походить з майстерень Каролінзької імперії.

Лемніскати – символ вузла, подібний до знаку безкінечності.

Романський меч – зброя, яка використовувалась у період з XI століття по 1350 роки, являється результатом морфологічного розвитку каролінзьких мечів у відповідь на розвиток обладунків.

Триквестр – орнаментальний символ у вигляді переплетення трьох накладених один на одного трикутних пелюсток, що утворюють трилисник.

Готичний меч – мечі поширені у Європі у період з 1350 по 1500 роки, вирізняються вузьким довгим лезом.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей

ВІМ – Володимирський історичний музей імені Омеляна Дверницького

К. 1966 – каталог мечів давньоруського часу створений в ході видання «Зводу археологічних джерел СРСР» у 1966 році

ЛІМ – Львівський історичний музей

НМЗ – Національний музей-заповідник

ЛДІКЗ – Луцький державний історико-культурний заповідник

МНТТШ – Музей наукового товариства імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	4
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I.	11
ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
РОЗДІЛ II.	21
РОЛЬ МЕЧІВ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	21
2.1. Мечі у середньовічній Європі.....	21
2.2. Мечі в системі озброєння давньоруських воїнів	25
РОЗДІЛ III.....	30
ТИПОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ МЕЧІВ	30
3.1. Основи європейських класифікацій	30
3.2. Типології давньоруських мечів	36
РОЗДІЛ IV.	45
МЕЧІ ІХ–ХІV СТОЛІТЬ З ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНІ.....	45
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж усієї історії основним засобом вирішення конфліктів між окремими особами або соціальними групами було збройне насильство. В первісні часи воно проявлялось у вигляді боротьби за території, джерела харчування та ресурсів. Згодом, у ході еволюції людини та суспільного устрою, нарівні розширювались масштаби та розвивались засоби вирішення конфліктів. Раніше за ресурси боролись кілька людей або груп, використовуючи палки та каміння. Згодом збройне насильство переросло у найвищу форму соціального конфлікту – війну [37, с. 10–12]. Засоби її ведення розвинулись до використання різноманітних видів холодної, метальної, стрілецької та оборонної зброї, шкіряних та залізних обладунків, впровадження стратегій та тактик.

Війни відігравали значну, а інколи і вирішальну роль у становленні, розвитку, існуванні общин, племен, народів та держав [37, с. 10–12]. Зокрема, війна та військова справа займали важливе місце у житті й існуванні середньовічної Європи, зокрема Скандинавії, Русі та їх населення.

Дослідження давньоруської зброї та військової амуніції, а головним чином мечів, з території історико-культурного регіону Волинь, при правильному підході у дослідженні, можуть дати багато відомостей не лише про військову, а й про соціальну, політичну, економічну, духовну та інші галузі життя нашого регіону у минулому. Показати його роль та зв'язки, як в системі давньоруської держави, так і в загальноєвропейському контексті.

Найбільш цінними в нашому випадку предметами озброєння давньоруських воїнів з Волині є мечі. Сокири, булави, вістря стріл, списи, кістені та більшість іншого озброєння й амуніції виготовлялись масово, серійно, однотипово, місцевими ремісниками та були широко розповсюджені. Мечі в свою чергу були індивідуальною зброєю, яка виготовлялась у невеликій кількості, у спеціальних майстернях [41, с. 4]. Еволюція цього типу зброї дуже виразна. По зміні форм руків'я та леза меча, оздобленню зброї, особливостях орнаментациї та за клеймами на клинках можна чітко визначити період, місце

виготовлення, приналежність, а також культурні особливості та впливи на технологію виготовлення.

Мета: На основі створеного авторського каталогу проаналізувати та впорядкувати інформацію про давньоруські мечі з території Волині, увести у науковий обіг відсутні у відкритому доступі відомості про них. Визначити роль мечів, знайдених на Волині, у загальноруському та європейському воєнному контексті. Відповідно до поставленої мети, необхідно виконати наступні **завдання:**

- зібрати всі доступні відомості про мечі давньоруського часу з території Волині, та скласти каталог;
- провести історіографічне дослідження по темі давньоруських мечів з Волині;
- простежити витоки становлення та розвитку мечів, як основної наступальної зброї елітного війська в середньовічній Європі та Русі;
- провести порівняльний аналіз різних типологій та класифікацій давньоруських мечів та визначити найбільш об'єктивну для дослідження волинських мечів;
- дослідити давньоруські мечі з території Волині, провести їх типологічний аналіз, обміри та виявити закономірності в їх поширенні та функціонуванні на нашій території.

Об'єктом дослідження є закономірності поширення та функціонування мечів, як специфічного типу холодної зброї ближнього бою на території Волині та суміжних регіонів у IX–XIV століттях, та їх інформативність щодо процесів соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку того часу.

Предметом дослідження виступають давньоруські мечі, знайдені на території Волині та контекст їх виявлення.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють період епохи вікінгів та існування Руської держави – з IX по XIV століття.

Територіальні межі: Волинь, як історико-географічний регіон, який охоплює басейни правих приток верхньої Прип'яті та верхів'я Західного Бугу, а також деякі суміжні території.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів магістерської роботи при проведенні історичних, зброєзнавчих, музейних та археологічних камеральних досліджень. Розроблений авторський каталог дозволяє детально проаналізувати кожен меч окремо, групу з кількох мечів одного типу або мікрорегіону. Зібрана з більшості основних робіт, присвячених темі мечів, джерельна база магістерської роботи дозволяє майбутнім дослідникам краще та швидше орієнтуватись у дослідженнях. Поданий матеріал дозволяє зрозуміти роль Волині у розповсюдженні, виробництві та функціонуванні мечів протягом IX–XIV століть, як у складі Руської держави, так і в загальноєвропейському контексті. Музейні працівники можуть використовувати дослідження для облаштування експозицій або інтерпретації нових матеріалів. Також подані у роботі відомості допоможуть при початковій камеральній обробці мечів знайдених у ході археологічних досліджень, як у попередній інтерпретації знахідок, так і при виконанні консерваційних робіт, коли будь яка деталь може впливати на подальше збереження артефакту.

Апробація результатів магістерського дослідження: подана у доповіді та статті «Меч воїна з Волинського Полісся» на конференції «Любартівські читання» 2024 року. У ній розглянуто актуальність теми, розкрито основну проблематику досліджень мечів та здійснено спробу інтерпретувати один з найбільш специфічних мечів на Волині.

Структура магістерської роботи. Дослідження складається з вступу, основної частини, виконаній у вигляді 4 розділів з висновками до кожного та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, який нараховує 62 позиції, а також додатків у вигляді схеми будови мечів (Додаток А), карти розповсюдження мечів IX–XIV століть на території Волині (Додаток

Б), каталогу мечів з досліджуваної території (Додаток В) та зображення кількох репрезентативних мечів. Повний обсяг магістерської роботи – 95 сторінок.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження мечів давньоруського часу з території Волині варто починати з загальних праць по історії зброї та воєнних конфліктів, поступово переходячи до європейських і вітчизняних напрацювань по тематиці мечів доби середньовіччя з територій Каролінзької імперії, Скандинавських країн, Русі, Польщі та Балтики та завершувати аналізом досліджень, присвячених конкретно матеріалам з території Волині.

Суть воєнних конфліктів та їх історія розкривається у праці П. М. Балтаджи та Л. Г. Матвєєвої «Війна, як форма соціального конфлікту», у якій автори дають визначення терміну «війна», розглядають історію та еволюцію соціальних конфліктів, їх місце в житті людини з точки зору правознавства та соціології [37].

Наступним кроком варто розібратися зі значенням терміну «меч», розглянути основні його складові частини, історію виникнення та використання як специфічного виду зброї та визначити його роль у військовій культурі середньовіччя. Один з основоположників європейського зброєзнавства, австрійський дослідник Вандален Бехайм у своїй праці «Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts» [10] подає усі необхідні нам відомості у доступній формі, широко залучаючи ілюстративний матеріал у вигляді схем, середньовічних мініатюр та реконструкцій. Історик подає розгорнуту хронологію побутування різних видів мечів, виділяючи їх технологічні та морфологічні особливості.

Одним з перших, хто розглянув скандинавські середньовічні мечі як специфічне джерело з історії військової справи та культури став шведський реставратор А. Л. Лоранк, який під час роботи у Бергенському музеї зайнявся розчисткою кількох десятків мечів каролінзького типу. У ході розчистки цей автор визначив особливості оздоблення мечів та інтерпретував клейма, нанесені

на клинки, як ознаку франкського походження цієї зброї. Під час проведення розчистки він почав писати працю «Den Yngre Jernalders Sværd» [20], однак, на жаль, видана вона була вже після його смерті. У книзі, виданій у 1889 році, аналізуються написи та орнаменти зварених лез мечів епохи вікінгів з основним акцентом на написах пов'язаних з майстернею «ULFBERHT». Специфічною особливістю праці є те, що вона написана архаїчною норвезькою мовою, що ускладнює її прочитання. Однак в кінці викладено узагальнюючий опис та висновки французькою мовою, які допомагають краще зрозуміти матеріал. Також у праці подано велику кількість інформативних та чітких зображень мечів, що покращує їх візуальне сприйняття.

Початки досліджень та класифікації середньовічних мечів заклав норвезький дослідник Ян Петерсен, який у своїй праці «De Norske Vikingesverd: En Typologisk-Kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben» [28] провів аналіз кількох сотень екземплярів цього виду зброї та розробив класифікацію скандинавських мечів. Напрацювання Петерсена залишаються актуальними по наш час та використовуються в якості основи всіх сучасних типологій. Також вони лягли в основу всіх сучасних уявлень про культурно-історичні процеси, які відбувались на території Скандинавії впродовж VIII–XI століть.

Британський археолог Мортімер Уїллер у своїй праці «London and the vikings» [21] виданій у 1929 році, дещо спростив класифікацію свого попередника, виділивши сім морфологічних типів мечів епохи вікінгів. З одного боку, таке рішення дещо полегшує загальний аналіз меча, коли важливо лише датувати та віднести екземпляр до типу. З іншого боку, при детальному морфологічному аналізу клинків, таке узагальнення ускладнює історико-культурну інтерпретацію меча. Саме через це, кілька десятиліть потому типологія Уїллера зазнала деяких змін.

Наступним великим етапом у дослідженні середньовічних мечів Європи стало видання низки праць британця Еварта Оукшота. У своїх працях «Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry» [24], «The Sword in the Age of Chivalry» [27] і «Records of The

Medieval Sword» [26] він удосконалює класифікацію Уїллера та додає до неї ще два перехідних від епохи вікінгів до високого середньовіччя типи мечів, та розробляє повноцінну класифікацію клинків, наверхів та перехресть романських і готичних мечів. Напрацювання Оукшота були виконані на дуже високому рівні, було залучено багато різноманітних джерел та наведено конкретні приклади мечів та їх типів, тому на даний момент класифікація цього дослідника вважається найкращою. Історик використав широку джерельну базу з майже всієї Європи. Було використано археологічні, зображувальні, писемні та усні матеріали, що забезпечило розробку достатньо точних датувань.

Важливу роботу з кореляції датувань європейських мечів та більш детального морфологічного аналізу руків'їв каролінзьких мечів провів дослідник Мікаель Якобссон. Його напрацювання подані у праці «Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi» [13]. На відміну від англійських попередників, які зменшували типологію мечів епохи вікінгів, шведський археолог проаналізував наверхія мечів та розробив для них дуже детальну класифікацію.

Ян Пірс, опираючись на праці свої попередників написав найсучаснішу працю по мечам епохи вікінгів «Swords of the Viking Age» [29], де на основі напрацювань Петерсена, Оукшота, Гайбіха та Якобсона проаналізував 170 мечів з різних частин Європи залучивши нові археологічні джерела. Напрацювання автора є еталонним прикладом детального морфологічного дослідження мечів та аналізу їх історії.

Одночасно з загальноєвропейськими розробками, у світ виходили більш регіональні праці, у яких мечі розглядалися в контексті певного регіону. Важливим є те, що у них розкриваються місцеві особливості виготовлення, поширення та використання мечів. Значний інтерес являють праці присвячені східноєвропейському озброєнню, так, як у цьому регіоні часто зіштовхувались бойові традиції двох кардинально різних світів Європи та Азії. Також особливістю цієї частини Європи є концентрація тут великої кількості різноманітних державних утворень з відмінним соціальним устроєм. Через це

мечі знайдені на території однієї країни часто відрізняються за місцем виготовлення, шляхом який вони пройшли, перш ніж потрапити в країну, а також за особливостями, які вони набули в ході свого шляху.

На основі типології Оукшота, у 1991 році доктор Альфред Гайбіг, редактор журналу «Kunstsammlungen der Veste Coburg» і голова Історичного товариства з дослідження зброї та костюмів, опублікував працю «Entwicklung des Schwertes im Mittelalter» [22]. Праця містить каталог 347 мечів і охоплює близько 600 музеїв та приватних колекцій. У ній розглядаються мечі, знайдені в межах приблизних кордонів Східно-Франкського королівства, яким у IX столітті правив Людвіг Німецький. На основі ретельного вивчення кожного екземпляра Гайбіг сформував власну систему типології лез, а також систему класифікації рукояток на основі комбінацій їхніх компонентів, розглянутих з різних точок зору.

Литовський історик та археолог Вітаутас Казакевічус у науковій монографії «IX–XIII a. baltų kalavijai» [15] 1996 року видання розглядає широкий матеріал присвячений зброї балтійських країн. Дослідник подає історію появи, поширення та використання мечів в регіоні, шляхи їх проникнення у Балтику та закономірності розповсюдження клинкової зброї кінця епохи пізнього заліза та середньовіччя. На основі аналізу місцевих екземплярів автор інтерпретує балтійські мечі в загальноєвропейському контексті [16].

Анджей Надольський – польський автор, який у своїх працях розглядає мечі знайдені на території Польщі у загальноєвропейському контексті. Головним напрацюванням автора, яким ми будемо користуватись у нашій роботі є дослідження «Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku» [23] видане у 1954 році. Автор проводить комплексний аналіз середньовічного озброєння та обладунків знайдених на території Польщі та на його основі типологізує матеріали відповідно до Європейських класифікацій. Важливість цієї праці полягає у тому, що в ній містяться матеріали з території Волині, недостатньо розглянуті у вітчизняних дослідженнях.

Ще однією важливою працею польських дослідників є «Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce» [30] Петра Стрижа. У ній автор комплексно розглядає історію розвитку озброєння та військового спорядження періоду V–XIII століть, знайдених на давніх територіях Польщі. Досить детально проаналізовано мечі, зокрема і з території Волині а також подано якісні рисунки артефактів.

Важливу роль у становленні вітчизняних досліджень по темі давньоруських мечів відіграла публікація праці А. М. Кірпічнікова «Давньоруська зброя: мечі та шаблі IX–XIII століть» [41] в ході видання «Зводу археологічних джерел СРСР». У ній автор залучивши широку археологічну джерельну базу, спираючись на напрацювання вітчизняних та європейських колег та власний досвід типологізував та інтерпретував всі доступні йому на той момент давньоруські мечі епохи вікінгів на основі розробок, насамперед, Яна Петерсена, а для зразків зброї XI–XIII століть розробив власну типологію давньоруських старожитностей, розвиваючи ідеї Еварта Оукшота.

Варто окремо виділити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Зброярська справа давньоруської держави (середина IX – перша половина XIII століття), Печенюка І. С. [51]. У ній розглядається не лише зброя, а й становлення та розвиток її виробництва на території Русі, тема, яка часто залишається без уваги.

Розгляд історіографії європейсько-руського масштабу варто завершити на даний момент самими сучасними працями вітчизняного дослідника Федора Андрощука. Основним його напрацюванням в сфері дослідження скандинавських та руських старожитностей є дослідження «Мечі епохи вікінгів» [32]. У ньому дослідник спираючись на чисельний європейський матеріал переглядає напрацювання Яна Петерсена, вводячи значні корективи у них. Автор приділяє велику увагу не лише морфології та технічним особливостям мечів, а й мистецькому оформленню цього типу зброї, що дозволяє розглядати клинки під новим кутом зору. Також важливою є робота написана у співавторстві з Володимиром Зоценком – «Каталог скандинавських

старожитностей Південної Русі» [35]. У цій праці автори на основі супровідних матеріалів та скандинавських аналогій довели скандинавську культурну приналежність значної кількості цінних артефактів, зокрема мечів з Пліснеська. У праці «До історії контактів між Швецією та Південною Руссю в XI–XII століттях» [33] дослідник розглядає важливий для нашого дослідження тип мечів «А місцевий». У праці «Про першу археологічну знахідку з Шестовиці» [34] автор закладає основи пошуку втрачених через ті, чи інші причини артефактів. Досліднику вдалось знайти зображення артефакту з Шестовицького могильника, який раніше був відомий лише за описами а на даний момент вважається втраченим, що є дуже важливим для пошуку втрачених Волинських артефактів.

Переходячи до напрацювань, які стосуються безпосередньо мечів з території Волині, необхідно наголосити на тому, що узагальнюючих досліджень, в яких розглядався значний пласт волинських мечів, немає. У більшості випадків це вузькотематичні статті в яких розглядається кілька екземплярів, що створює складнощі при повному розгляді питання. Зокрема саме відсутністю узагальнюючих досліджень мечів з нашої території зумовлене написання магістерської роботи. Однак, не дивлячись на це, не можна сказати, що дослідження по нашій темі малочисельні.

Найбільш детально давньоруські мечі з території Волині розглянуто у працях Святослава Терського «Українська історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави» [60], «Зарубіжна історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави» [54], «Озброєння дружинника X–XI століття на волинських землях за археологічними джерелами» [59] та «Меч у Галицькому та Волинському князівствах (XI – перша половина XIII ст.)» [57] та Терський С.В., Стрельченко О.В. «Мечі з Белза в збірці Львівського історичного музею» [61]. У перших двох автор розглядає історіографію присвячену мечам IX–XIV століть з території Волині а в інших трьох подає на момент написання роботи самий широкий огляд волинських матеріалів і проводить їх типологізацію та інтерпретацію відповідно до напрацювань

попередніх дослідників. Дослідивши белзькі артефакти С. Терський та О. Стрельченко висунули припущення про наявність на території Волині особливої стилістичної групи руків'їв мечів. Також загальна інформація про деякі екземпляри з території Волині міститься у працях С. Терського, присвячених княжому Володимиру [55] та середньовічному Лучеську [56].

Мечі з території Волині розглядаються у закордонних працях присвячених певним пам'яткам або мікрорегіонам, частина з яких колись перебувала у складі Волині. Зокрема це праця Котовіча П. «Problematyka badań bronioznawczych nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem Lubelszczyzny» [17]. Кушнір Й. розглядає досить цікавий та важливий меч з Гродка над Бугом у праці «Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyńia) we wczesnym średniowieczu» [18].

Важлива інформація про на даний момент недоступні або втрачені мечі з території Волині міститься у напрацюваннях В. Б. Антоновича. Лише з його «Археологічної карти Волинської губернії» [31] ми можемо дізнатись про екземпляри з Вишнівця, Гурби та Стіжка.

Мечі з Волині розглядаються у дослідженнях таких авторів, як Олександр Цинкаловський [11] та Ян Фітцке [36], у них подано різноманітні описи та зображення, які однак не завжди відповідають дійсності, тому такі давні джерела треба аналізувати досить уважно та зіставляти наявну в них інформацію з іншими працями, для уникнення неправильної інтерпретації матеріалу.

Аналіз окремих мечів та дослідження їхнього соціального значення містяться у статті С. Д. Панишка «Специфічні риси розвитку Волинського регіону» [49].

Окремо мечі з території Волині розглянуті у напрацюваннях Р. Лівоха «Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochodzenia mieczowych od X do połowy XIII w.» [19], І. М. Пасюка «Невідомий слід вікінгів на Волині» [50], Д. А. Кононця «Меч воїна з Волинського Полісся» [45], Ярнушкевича С. «Меч вікінгській з Бугу» [14], Лукашука О. В. «Один з трьох рідкісних мечів зберігається у музеї

Шепетівки» [46], В. І. Кійка «Історіографія розвитку військової справи у Галицько-Волинському князівстві» [41] та інших.

Важливу інформацію як про цілі мечі, так і про фрагментарні їх знахідки, виявлені у ході археологічних досліджень можна отримати з праць Б. А. Прищепи [52], Р. М. Чайки [62] присвячених розкопкам пам'яток на головних водних артеріях Рівненщини. У першій подано відомості про мечі знайдені на території Дорогобузького городища та басейну річки Горинь. У другій праці є відомості про матеріали виявлені на пам'ятках в басейні річки Стубли зокрема про фрагмент меча з Листвинського городища та наверх з Жорнівського городища.

Отже, можна зробити висновок, про те, що історіографія процесу дослідження мечів IX–XIV століть з території Волині є досить широкою, хоча інформація про мечі розпорошена по численних публікаціях, які не присвячені суто темі нашого дослідження. Досить часто для того, аби правильно дослідити та інтерпретувати один меч, необхідно збирати короткі, часто суперечливі відомості про нього по багатьох працях. Не дивлячись на це, деякі публікації містять важливу інформацію про екземпляри, які не дійшли до нашого часу в наслідок поганого стану збереження, грабінництва або війн, і описувати їх ми можемо лише опираючись на ці матеріали.

Джерельна база дослідження являє собою опубліковані та архівні (музейні) відомості про мечі IX–XV століть з території Волині, які знаходяться у збірках Луцького державного історико-культурного заповідника [7], Волинського краєзнавчого музею [3; 4; 5], Володимирського краєзнавчого музею імені Омеляна Дверницького [1; 2], Археологічного музею факультету історії, політології та національної безпеки ВНУ ім. Лесі Українки [6]. Ці матеріали слугують основою магістерської роботи, робота з ними забезпечила об'єктивність та виявлення основних особливостей дослідження матеріалів по нашій темі. Також важливим джерелом слугують ілюстрації та фотоматеріали, на яких зафіксовані мечі, до яких на даний момент автор магістерської роботи не має доступу, разом з каталогами та описами артефактів, вони дають

можливість проводити типолого-морфологічне порівняння без безпосереднього контакту з матеріалами, які на даний момент знаходяться в збірках десятків музеїв кількох країн. Окремо варто виділити писемні джерела, у яких міститься інформація про роль меча в житті середньовічного європейського воїна та його цінність, як матеріальну [8], так і бойову [12] ці відомості ми можемо отримати аналізуючи середньовічні капітулярії Каролінзької імперії. Роль меча у матеріальному та духовному житті давньоруського дружинника можна зрозуміти та оцінити читаючи рядки Іпатіївського літопису [9], які розкривають важливість цього типу у князівській та дружинній культурі. Використання давніх джерел – свідків епохи є дуже важливим при дослідженні мечів, воно дозволяє розглядати артефакти зі сторони сучасника їхнього існування та використання.

Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних принципах, що забезпечує комплексний та всеосяжний підхід до дослідження мечів періоду IX–XIV століть, знайдених на території історико-культурного регіону Волинь. Завдяки такому підходу, ми можемо розглянути мечі, як важливий елемент матеріальної та духовної культури, військової справи як регіону, так і Русі в цілому. Основою методологічного апарату магістерської роботи складають методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, які дозволили узагальнити фактичний матеріал та сформулювати обґрунтовані наукові висновки.

Важливе місце в методологічному апараті займає метод джерелознавчого аналізу, який застосовувався для критичної оцінки писемних, археологічних та зображувальних джерел, які містять відомості про конструктивні особливості, типології та функціональне призначення цього виду зброї.

Основу для проведення типологізації та класифікації мечів заклало використання морфологічного методу. Він дозволив проаналізувати форму, будову та окремі елементи кожного екземпляру (клинок, дол, перехрестя, черен

руків'я, трубка руків'я, навершя та інші), а також виявити їх еволюційні зміни, впродовж вказаного періоду.

Також важливе значення посів мистецтвознавчий метод візуального аналізу, який був використаний для визначення особливостей орнаменталізації та оздоблення мечів.

Типологічно-порівняльний метод було використано для зіставлення волинських матеріалів з руськими, скандинавськими та західноєвропейськими аналогами, що дало змогу простежити культурні та технологічні впливи.

Типологічно-хронологічний метод забезпечив встановлення відносних та абсолютних датуваль волинського матеріалу, встановленню окремих часових проміжків існування та побутування мечів того чи іншого типу або групи, а також окремих фрагментів цього виду зброї.

Метод класифікації був використаний для систематизації мечів IX–XIV століть з території Волині за типами, формами та функціональними ознаками.

Комплексне використання вказаних методів забезпечило об'єктивність, наукову достовірність та неупередженість дослідження, а також створило підґрунтя для глибшого розуміння проблематики використання мечів на території Волині.

РОЗДІЛ II.

РОЛЬ МЕЧІВ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

2.1. Мечі у середньовічній Європі

Розглядаючи роль мечів у військовій справі середньовічної Європи, в першу чергу варто дати визначення терміну «меч» та розібрати особливості його будови. В історіографії існує велика кількість визначень цього поняття. Закордонні дослідники в основному під поняттям «sword» подають більш широке визначення, під яке підпадає зброя, яка типологічно не належить до цього виду. Ми використаємо термін з енциклопедії зброї Вандалена Бехайма з деякими правками.

Меч – це вид холодної зброї з прямим однолезовим або дволезовим клинком загостреним або заокругленим зверху, яка призначена для нанесення рубаючого або колючого удару [10]. Це загальне визначення цього терміну, однак в контексті нашого часового проміжку та територіальних меж дослідження ми можемо більш конкретизувати визначення. Холодна однолезова зброя, поширена на початку епохи вікінгів, була дуже однотиповою та має власний термін – «сакс», короткий меч або «скрамасакс» [28]. На своїй батьківщині – в Каролінзькій імперії, сакси широко використовувались у VII столітті, а на початок нижньої межі нашого дослідження – IX століття в континентальній Європі вони вже майже не фіксуються. Однолезова зброя стає виключно маркером скандинавської присутності, так, як зберігається у використанні вікінгами. Заокруглені клинки, так звані «меровінзькі» на початок IX століття, в ході військових реформ Карла Великого виходять з користування на території імперії, а до вікінгів не встигають потрапити і поширитись там. Тому на початок IX століття, на території яку охоплює наше дослідження їх виявлено дуже мало, і вони носять пережитковий характер, оскільки використовувались у ранішому періоді історії [12]. Тому за меч ми будемо вважати холодну зброю з прямим, двосічним, гострим клинком довжиною 80–110 см, яка має одноручне, дворучне або півтораручне руків'я.

Основними складовими частинами меча є наступні (Додаток А).

Клинок, який ділиться на 3 складових частини:

1. Вістря – верхня, загострена з двох сторін колюча частина, призначена для нанесення колючого удару та проникнення через обладунки;
2. Лезо – основна ударна, рубаюча частина;
3. Діл – повздовжній жолоб на лезі, призначений для полегшення конструкції та збереження міцності зброї;

Руків'я або ефес, яке також ділиться на 3 основні частини:

1. Перехрестя або гарда – частина, що відділяє лезо меча від руків'я, захищаючи руку бійця та слугує балансиrom зброї;
2. Руків'я – частина за яку тримається рука, може варіюватись за довжиною, існує три основних види – одноручне, дворучне та півтораручне.
3. Навершя – частина, яка закриває низ руків'я, для кращого утримання меча, запобігає вислизанню його з руки та слугує в якості балансира.

Як бачимо, меч це багатоскладовий виріб, частини руків'я можна було досить легко замінити у відповідності до вимог та вподобань власника. Такі особливості конструкції водночас забезпечують різноманітність та унікальність мечів, як джерел інформації, так і ускладнюють їх вивчення, датування та компіляцію з супровідним матеріалом. Клинок виготовлений в одній майстерні міг бути оснащений перехрестям та навершям в другій, а рукою в третій. Це все, враховуючи тривале побутування цього виду зброї, могло відбуватись протягом кількох століть.

В комплексі з мечами також необхідно розглядати і піхви для них, вони складаються з устя – частини, що скріплює основу та слугує для кріплення зброї на пояс, дерев'яної, шкіряної або в більшості випадків комбінованої основи та бутеролі або ж навершя – частини, яка завершує піхви. В нашому випадку бутеролі відіграють важливу роль в ідентифікації приналежності меча, так, як вони, в основному, виготовлялись із бронзи та вишукано прикрашались орнаментами. Однак через різноманітність та велику кількість матеріалів з Волині, ми не зможемо вмістити аналіз і мечів і бутеролей у магістерській

роботі. Тому в даній праці буде розкрито їх роль в дослідженні мечів, а весь масив наверхів піхов ми розглянемо у наступних публікаціях по темі.

Європейські мечі IX–XIV століть поділяють на 3 види відносно їх побутування в часі та особливостей конструкції.

Як вже зазначалось, до мечів, які входять у хронологічні межі нашого дослідження, на території Європи відносяться меровінзькі мечі, які на IX століття майже не зустрічаються. Ще одним видом мечів, які дійшли від давніших часів, але збереглись в використанні, є кілька мечів вендельського часу на території Скандинавії [32, с. 31].

Каролінзькі мечі IX–XI століть – класичні мечі, які стали символом епохи вікінгів, вирізняються дуже розкішною орнаментациєю та оздобленням руків'я, мають широке лезо та масивні перехрестя та наверхія. Першопочатково вони інтерпретувались як зброя виключно вікінгів, так, як на території Скандинавії знайдено найбільш масові та показові артефакти, що пов'язано з довгим побутуванням у вікінгів язичницьких поховальних ритуалів.

Однак ще в кінці XIX століття реставратор А. Л. Лоранк провів роботу з розчистки лез кількох десятків мечів з збірки музею Бергена. Дослідник виявив, що більшість мечів мають клейма вибиті латиницею, що свідчить про їх походження з області Рейну. Там розташовувались франкські майстерні, з яких мечі постачались по всьому континенту від чого і походить назва «каролінзький» [20, с. 80]. За вишуканість та надійність вони отримали добру славу, зокрема у скандинавів, які дуже любили вишукані та дорогоцінні речі. Водночас культ зброї та війни займав основне місце в їхньому світогляді, що і забезпечило значне поширення мечів у середовищі вікінгів.

Романські мечі XI століття – 1350 років – вид, який з'являється в кінці епохи вікінгів та характеризується переходом від розкішної зброї, як показника статусу воїна, до більш простої але водночас надійнішої та більш утилітарної зброї. Для цього часу характерна більша збалансованість та менш вишукане оздоблення. Наверхія мечів зменшуються в розмірах, руків'я стають довшими, леза товстішими.

Готичні мечі існували у 1350–1500 роках – коли з еволюцією захисних обладунків в пластинчасті ефективність надто широколезових романських клинків падає. На зміну їм приходять більш універсальні мечі з тонким, сильно загостреним вістря, довшим клинком та універсальним руків'ям, які призначені для колючих проникнень крізь щілини обладунків.

Отже, ми дали визначення терміну меч у нашому дослідженні та розглянули 3 хронологічно послідовні види європейських мечів. Тепер розглянемо роль мечів у військовій справі середньовічної Європи.

Поява та широке розповсюдження каролінгських мечів пов'язане з процесами, які відбувались в Європі у IX столітті – а саме з становленням Каролінгської імперії, однією з основних заповунок існування якої було військо.

Ще за часів меровінгів мечі посідали важливе місце в озброєнні кінноти. Карл Великий також розумів, що на полі бою вони відіграють велику роль. Так, за «*Capitulare missorum*» [8] 802 року кінним воїнам приписувалось обов'язково мати з собою короткий меч «сакс» та довгий «спатум». Як вже зазначалось, попри високу вартість та складність виробництва клинків, мечі були вишукано оздоблені, що робило їх ще більш дорогими. Так, меч з піхвами вартував 7 солідів, а без – 3 [12], 1 солід прийнято співвідносити з ціною корови. Для порівняння, бойовий кінь, годування, вирощування та навчання якого займало кілька років коштував 12 солідів. З наведеного вище, стає зрозуміло, що меч міг собі дозволити лише дуже багатий воїн.

Каролінзькі мечі були вишукано оздоблені, що забезпечило їм використання в якості статусних речей. Ручки прикрашались міддю, бронзою, сріблом та золотом, на клинки наносили в'язь, дамаскування, використовували складні техніки нанесення орнаменту, що зумовлювало дуже високу вартість мечів. Мечі на той момент були зброєю вищого військового прошарку, через що в порівнянні з сокирами або списами, якими користувались звичайні воїни вони зустрічаються в рази рідше.

Паралельно зростанню вартості та цінності, мечі проходили і трансформації з меровінзьких в каролінзькі, що покращувало їх бойові характеристики.

Тепер розглянемо роль меча в культурі франкської імперії. Вандален Бехайм, в своїй праці «Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts» вказує, що каролінгські мечі займали важливе місце в матеріальній та духовній культурі франків: «*Мечу поклонялись, оточували його романтикою чаклунства та магії, та давали йому, як живому створінню ім'я*» [10]. Зокрема навіть меч Карла Великого мав ім'я – Жуайоз.

В скандинавському суспільстві цей тип зброї носив більш культовий характер, воїни майже не розлучались з своїм мечем, вони могли передаватись від батька до сина, за допомогою них вирішувались конфлікти, з ними ходили у далекі походи. Клинки супроводжували воїна і на тому світі. Першопочатково зброю клали цілою разом з покійником у курганних тілопокладеннях або тілоспаленнях, згодом мечі почали «вбивати», тобто ритуально псувати. Клинки були дуже цінною для скандинавів здобиччю. Також вікінги забезпечили просування мечів по більш східним торговельним шляхам, через які вони попали на Русь та навіть у Малу Азію [44, с. 211].

Агресивність вікінгів та поцінування в їхньому суспільстві мечів навіть призвело до того, що Каролінзька імперія обмежувала їх торгівлю зі скандинавами, так, як ті приходили воювати до франків з їхньою ж якісною зброєю.

Отже, в середньовічній Європі мечі посідали дуже важливу роль в матеріальному та духовному житті військових, а їх вишуканість та надійність забезпечили поширення на великі відстані.

2.2. Мечі в системі озброєння давньоруських воїнів

Як зазначалось в першому підрозділі, мечі дуже цінувались у скандинавському середовищі. Разом з зародженням Руської держави, велику роль в якій відігравали скандинавські воїни, на територію східних слов'ян

починають проникати каролінгські мечі. Федір Андрощук у своїй праці «Скандинавські старожитності Південної Русі» зазначає, що значна частина мечів знайдених на території Русі прив'язана до скандинавів. Багато мечів знайдено в поховальних комплексах, де присутні скандинавські маркери – черепаховидні фібули, специфічний поховальний обряд та ін. Також, значна частина давньоруських клинків співпадає з типами поширеними на території вікінгів, зокрема це чітко простежується за формою та оздобленням руків'я [35, с. 27]. Ще одним аргументом на користь скандинавського джерела розповсюдження мечів на Русі можна вважати підробні клейма. У 1966 році було проведено розчиску більшості лез давньоруських мечів, та виявлено велику кількість наслідувань клейм «Ulfberht» та «Ingerili», однак виконаних не так якісно як на оригінальних виробках. Зустрічаються клейма у вигляді паличок та символів, які лише віддалено нагадують оригінали. Таку ж велику кількість «клейм» знайдено і в Скандинавії, однак на території континентальної Європи вони зустрічаються дуже рідко. Це дозволяє стверджувати, що у Скандинавії, або ж в районах підконтрольних скандинавам, існували майстерні мечів, з яких вони потрапляли на Русь.

Основна частина мечів знайдена вздовж шляху з варяг у греки. Знахідки цих клинків сконцентровані в декількох регіонах Русі: у південно-східному, північному, в районах сучасних міст Києва, Чернігова, Смоленська, Ярославля, Курська, Новгород. Всі ці фактори виступають ґрунтовними аргументами на користь поширення мечів на територію Русі за посередництвом скандинавів. Однак не варто відкидати і інші шляхи. Цілоком природньо, що мечі потрапляли до слов'ян і шляхом торгівлі або інших зв'язків з континентальною Європою, уникаючи скандинавського втручання.

Дуже важливим є питання про виробництво мечів власне на території Русі. А. М. Кірпічніков, упорядковувач каталогу 1966 року, виділив кілька особливих екземплярів, руків'я яких зустрічаються виключно на території Русі. Усі вони відносяться до типу «А місцевий» та знайдені на великій відстані один від одного. Для руків'їв цих мечів характерний рослинний орнамент з

використанням пальметок, оздоблення лускоподібним орнаментом та наявність на черені руків'я срібної або бронзової трубки, оздобленої технікою черні, про що йтиметься у наступному розділі. Важливим та досі не вирішеним питанням є аналіз мечів з пам'ятки Хвощове Миргородського району Полтавської області та з території колишньої Київської губернії. На лезові першого, у 1966 році було розчищено кириличний напис «*ЛЮДОТА або ЛЮДОША КОВАЛЬ*», а на другому – «*СЛАВ*» [35, с. 312–313].

На основі особливих руків'їв та клейм на лезах, можна зробити висновок, що в другій половині X століття, на Русі вже існувало власне виробництво мечів. Ця теза кілька разів заперечувалась іншими авторами, зокрема у праці Ф. О. Андрощука та В. М. Зоценка. Однак слов'янське походження мечів досі не вдалось заперечити. Основою для ще одного аргументу на користь руського походження деяких мечів, виступає дослідження майстерні зброяра XII – першої половини XIII століття у Гомелі, в якій у виробничому контексті, разом з великою кількістю інструментів, деталей зброї та обладунків виявлено меч та наконечник для піхов [57, с. 12].

Варто зазначити, що результати дослідження мечів давньоруського часу на Волині може дати досить корисні та унікальні результати. В першу чергу, Волинь увійшла до Русі лише наприкінці X століття, тому шляхи появи мечів раннього часу в нашому регіоні можуть виявитись досить несподіваними. Також, цей регіон протягом всього періоду існування Русі, виступав контактною зоною з населенням західної частини Європи. Тому впливи центральної Європи тут могли бути інакшими, через посередництво прилягаючих територій, а не через скандинавів, шляхом центрального водного сполучення. Все це мало вплинути на розповсюдження мечів.

Цілком можливо, що в цьому історико-культурному регіоні будуть зустрічатись відмінні, від поширених в Скандинавії типи мечів. Також таке розташування могло вплинути і на виробництво клинкової зброї на Волині. Ці аспекти ми розглянемо безпосередньо під час аналізу матеріалів з Волині.

Отже, ми розібрались з шляхами походження мечів на Русі, тепер перейдемо до визначення ролі мечів в дружинній культурі. Як і на батьківщині свого походження, клинки були дорогою та статусною річчю. У їх розповсюдженні по території східнослов'янської держави простежується чітка прив'язаність до великих міських центрів, на рядових поселеннях цей тип зброї майже не зустрічається. Це пояснюється високим рівнем розвитку дружинної культури поруч з центрами накопичення цінностей. Мечі відігравали велику роль в житті дружинників, за допомогою них здійснювався обряд ініціації воїна або князя – оперізування мечем, про що згадується в багатьох частинах літописів, зокрема і в Іпатієвському списку під 1149 роком, коли Ізяслав Мстиславич вів боротьбу з Юрієм Долгоруким: *«оутрии же днѣ въступи Изяславъ из Володимира. и ѿтуда поиде къ Луческу и ту перебы три днѣ и ту пасаше Болеславъ снѣ боаерьскы мечемъ многы»* [9]. В системі озброєння старших дружинників мечі займали чільне місце. Можна простежити певну диференціацію між воїнами, зокрема за розмірами мечів в похованнях. Так, у кургані Чорна могила знайдено два синхронні поховання – дорослого, старшого дружинника, та молодого – молодшого. Довжина зброї першого становила 105 см, а другого – 82.

Дуже важливими для дослідження мечів на території Русі, виступають кілька поховань з дружинниками-ремісниками. Так, у Шестовиці, Великому Тимерові, Гньоздові, Литвинові та Великій Бремболі в поховання кількох дружинників з мечами, вони супроводжуються ремісничими інструментами – молотками, зубилами, маленькими наковальнями, напильниками, щипцями та ін. З цього можна зробити висновок, що окрім цінування мечів, бойового використання, русичі могли і полагодити або підправити зброю на полі бою [44, с. 213].

Паралельно з розповсюдженням у Європі романських мечів, вони потрапляють і на Русь. Так, на 70 роки ХХ століття тут було знайдено 75 мечів XI–XIII століть. До нашого часу, зокрема і на території Волині накопичилась

значна кількість матеріалів цього періоду. Деякі з руських мечів приписуються князям, зокрема два екземпляри з Пскова.

Отже, в давньоруській військовій справі мечі займали одне з основних місць. Як і в середньовічній Європі, вони належали до основних предметів воїнського культу, супроводжували дружинника протягом майже всього життя. Дуже цінувались воїнами та були ефективною зброєю на полі бою. Вишуканість оздоблення та висока вартість виробництва робили їх статусною річчю. Не обійшлося і без вклинювання мечів в матеріально-виробничу культуру Русі. Мечі не просто поширились у середовищі східних слов'ян, як зброя, а й набули тут своїх особливостей, русичі почали виробляти власні, унікальні рослинно орнаментовані, руків'я та, якщо опиратись на певні джерела, леза. З розвитком зброярської справи в Європі, поширення романських мечів відбувається паралельно, як у європейців, так і у русів.

РОЗДІЛ III. ТИПОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ МЕЧІВ

3.1. Основи європейських класифікацій

Однією з перших робіт, в якій було зроблено спробу дослідження мечів за певними рисами їх виробництва, стала вже згадувана праця реставратора А. Л. Лоранка «Den Yngre Jernalders Sværd» [20, с. 80], який розчистивши клейма на кількох десятках мечів зробив висновок, про їхнє франкське походження. Ця праця стала основою для подальших технологічних досліджень.

За роботою Лоранка, послідувала праця Туре Арне, який знову ж на основі технологічного та порівняльного аналізу відніс значну частину мечів, знайдених на території Русі до маркерів скандинавського впливу в регіоні.

Основоположником класифікацій скандинавських мечів прийнято вважати Яна Петерсена, який у 1919 році видав свою дисертацію «De norske vikingesverd: en typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben» [28], в якій провів типологічно-хронологічний, порівняльний аналіз знахідок мечів на території Швеції, та вперше в Європі розробив класифікацію каролінгських мечів. У другому розділі роботи, ми вже зазначали, що однією з найрепрезентативніших частин меча є його руків'я. На основі оформлення, та оздоблення саме руків'їв, Ян Петерсен і розробив свою класифікацію, якою в дещо зміненому вигляді дослідники користуються до нашого часу. Клинки мечів, на перший погляд є досить одноманітними, тому дослідник, як першопроходець в темі мечів не надав лезам гідної уваги. Цим через кілька десятиліть зайнялись інші спеціалісти.

На 1919 рік, Петерсен нарахував в Норвегії 2027 середньовічних мечів. Для написання своєї праці він використав 386 одиниць зброї. Класифікація типів мечів за Яном Петерсеном виділяє 26 типів та їх підтипів для IX–XI століть.

Основними відмінностями між типами слугують особливості морфології меча та самого руків'я. Навершя – цільне, або багатоскладне; форма – округла або трикутна; кількість виступів на голівці – один, три або п'ять; площа

відносно ручки – пряма або випукла; та, власне орнаментация наверх. Перехрестя або гарда – пряма в січєнні, розширяється від центру до країв або навпаки; овальна, прямокутна або з загостреними кінцями; увігнута відносно ручки та леза, чи вигнута уверх, до клинка; широка або вузка. Руків'я – виключно металеве, або ж оздоблене бронзовою трубкою з орнаментами (в основному для особливих, місцевих типів). Всі типи позначені буквами латинського алфавіту, від «А» до «Z» та розставлені в хронологічній послідовності існування. [28].

VIII–IX століття перехідні мечі «А», «В» та «G»;

Перша половина IX століття – типи «С», «D», «Е», «I особливий», з'являються «F», «K», «H», тип «особливий 2, 3, 4, 5, 7»;

Друга половина IX століття – «M», «H», «K», «особливий 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16», тип «L» з'являється в кінці століття;

Перша половина X століття – завершують своє побутування типи «H», «I», «L», з'являються «O», «P», «R», «S», «U», «V», «W», одночасно з появою «W» з'являється прототипи, а згодом і повноцінні тип «X» та «Y», ближче до середини X століття тип «M» перетворюється в «Q», поширені також «17, 18 та 19 особливий». В цей період форми мечів найбільш різноманітні, побутують старі, з'являються або трансформуються нові типи.

Друга половина X та початок XI століття – «S», «особливий 20», «Q» (згодом розвивається в «AE»), модифіковані «X» та «Y», з'являються «T» і «Z»; [28, с. 96–206, 208–211].

Класифікація цього дослідника отримала визнання в сфері зброєзнавства. Багато разів вона піддавалась критиці, яка однак не виходила за межі невеликих роздумів про доцільність виділення тих, чи інших підтипів. Як зазначалося, на сьогоднішній день вона є найбільш популярною та з введенням певних коректив, підходить для аналізу мечів як в Європі так і на Русі. Недоліками праці Яна Петерсена вважаються дещо відносні датування, та те, що в основному дослідник розглядав матеріали відірвано від загального контексту знахідок.

Мортімер Уїллер у 1927 році переглянув напрацювання Петерсена та розробив на їх основі власну типологію британських мечів епохи вікінгів, підпорядковуючи їй і всі інші знахідки. Дослідник зменшив кількість відмінних одне від одного мечів до 7 основних типів. Однак ця типологія видається дуже узагальненою та важко підлаштовується під різноманітність мечів.

Найбільш репрезентативними та важливими дослідженнями в галузі типологій середньовічних мечів Європи прийнято вважати напрацювання Еварта Оукшота. Дослідник розробив типологію дволезової зброї від 775 до 1550 року. Ці його напрацювання викладено у книгах «Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry» [24] 1960 року, «The Sword in the age of Chivalry» [27] виданої у 1964 та скорегованої у 1997 р. і «Records of the Medieval Sword» [26] 1991 року. У працях вперше розглянуто не лише морфологію руків'я, а й технологічні особливості виготовлення лез. Велику увагу приділено їх формі та клеймам. Окрім загальної класифікації, автор розробив і типології наверхів та перехресть.

За Оукшотом мечі поділяються на 22 типи та підтипи позначені відповідно римськими цифрами «I» – «XXII»:

Тип «I» – «IX» – 775–950 роки з подальшим побутуванням форм останніх до 1350 років – каролінзькі мечі епохи вікінгів, типологія опирається на 7 основних типів Уїллера, до яких автор додав два власних типи [24, с. 133].

Перехідними формами є X та XI тип. Їх форма поширюється за часів епохи вікінгів та розвивається в ході розповсюдження романських мечів.

Типи «XII» – «XIV» – класичні романські мечі з 1150 по 1350 роки.

Типи «XV» – «XXII» – початкові та розвинуті форми готичних мечів 1350–1550 років з подовженими тонкими лезами та руків'ями.

Всі наверхів мечів від «X» типу за Оукшотом виділяються у 35 окремих видів.

Перехрестя мають 12 стилів позначаються відповідно арабськими цифрами «1» – «12» [27, с. 80].

Ще однією важливою класифікацією є праця «Entwicklung des Schwertes im Mittelalter» [22] німецького дослідника Альфреда Гайбіха, видана у 1991 році. Дослідник опираючись на напрацювання попередників розглядає мечі IX–XII століть, знайдені на території Німеччини. До уваги беруться не лише руків'я, а й виділяються типи зброї за формою лез – відповідно до ширини, довжини, ліній звуження, долу та інших особливостей. Удосконалюється і класифікація руків'їв мечів. Загалом, автором виділено 19 видів навершів мечів з різними підтипами та 14 типів клинків. Важливу роль в праці відіграє детальний каталог, який наочно показує всі висновки автора, та певно найповніше серед європейських праць розкриває світ мечів [32, с. 26].

На даний момент, працею, яка підбиває загальні підсумки європейських досліджень каролінзьких мечів XX століття та аналізує їх під кутом соціальної інтерпретації зброї за оздобленням є праця Мікаеля Якобсона 1992 року видання.

Окрім загальноєвропейських класифікацій, варто взяти до уваги і регіональні напрацювання, які можуть відіграти важливу роль в дослідженні нашої теми. Ми розглянемо напрацювання Анджея Надольського, який не подає окремої класифікації, а базується на типологіях Петерсена та Оукшота. Однак цінність його досліджень полягає у вивченні мечів невідривно від контексту їх виявлення, місця, оточуючого інвентарю, обряду поховання. Головним для нас є те, що автор подає дуже детальні описи та ґрунтовну інтерпретацію побутування артефактів, розглядаючи матеріали держави П'ястів, яка безпосередньо межувала з Волинню [54, с. 233].

Існує досить велика кількість різноманітних класифікацій мечів середньовіччя, праць, які не є окремими класифікаціями, однак зробили великий внесок у подальшу їх розробку. Такою є праця фінського дослідника з Хельсінського університету – Йорма Леппяхо, який провів масштабну розчистку середньовічних мечів знайдених на території Фінляндії, чим увів в науковий обіг великий пласт неопрацьованого матеріалу. У доповненій редакції праці «Археологія зброї: від бронзової доби до лицарів» 1997 року, Еварт

Оукшот зі смутком згадує, як під час написання першого видання у 1951 році листувався з цим видатним дослідником, який саме опрацьовував матеріали до свого каталогу артефактів Фінляндії. Нажаль Леппяхо не дожив до публікації результатів свого дослідження. Однак проведена ним робота була дуже важливою та внесла великий вклад в загальноєвропейські дослідження мечів [24, с. 3].

Окремо важливо розглянути напрацювання вітчизняного дослідника Федора Андрощука, який працював у наукових установах України та Швеції. Опираючись на напрацювання європейських та вітчизняних істориків та великий пласт археологічних матеріалів дослідник зробив великий внесок у розвиток типологій мечів епохи вікінгів. В ході своїх досліджень він з'ясував закономірності розповсюдження та побутування каролінгських мечів у Європі, Скандинавії та на Русі. Увів в науковий обіг велику кількість досі недоступних матеріалів. Окремої повної типології Андрощуком не розроблено, так, як в цьому немає необхідності, замість того, щоб «винаходити велосипед» Федір Олександрович безупинно вносить нові важливі напрацювання у зброєзнавство.

На рівні з вітчизняним дослідником, варто виділити внесок у зброєзнавчу справу Європи і литовського дослідника Вітаутаса Казакевічуса, який проводить масштабні роботи по кореляціям європейських матеріалів, активно вводить в науковий обіг артефакти з балтійського регіону та вносить до розроблених європейських типологій корективи відповідно до нових матеріалів та досліджень.

Окремо варто розглянути типології наверхів піхов меча.

Першим дослідником, який проаналізував значний пласт матеріалів пов'язаних з наконечниками піхов меча та розробив типологію європейських бутеролей був Петер Паульсен. Ґрунтуючись на технології та стилі оздоблення історик виділив 7 типів бронзових наконечників епохи вікінгів:

- «1» З германським мотивом птаха;
- «2» З мотивом чотириноного звіря
- «3» Зі східною пальметою;

«4» З мотивом птиці в медальйоні;

«5» З мотивом хреста та завитків;

«6» З мотивами рунічних каменів;

«7» Низькі бутеролі з пальметами, хрестами або без них.

На основі розробок Паульсена, балтійський дослідник Вітаутас Кзякявічус розробив типологію балтійських наконечників та виділив місцеві типи. Однак у відкритому доступі, автору не вдалось знайти ці матеріали, тому ми будемо посилатись на працю Святослава Терського «Меч у Галицькому та Волинському князівствах», в якій він розглядає та розподіляє по типам бутеролі, відповідно до праць Паульсена та Кзякявічуса.

Український дослідник Федір Андрощук, в ході проведення досліджень скандинавських старожитностей на території Русі та Європи, наголосив, що стиль та мотив відіграють визначальну роль в розробці типологій бутеролей та базуючись на напрацюваннях попередників подав наступну класифікацію.

Тип «1»: а та b – найбільш ранні наконечники орнаментовані у звіриному стилі.

Тип «2»: мотиви звіря з переплетеним тулубом та зоо- або антропоморфною маскою посередині.

Тип «3»: включає три варіанти з мотивом птиці: «3 а» – схематично зображений птах, який зазвичай супроводжується циркульним орнаментом; «3 b» – рельєфно зображена птиця, з чіткою головою, крилами та хвостом; «3 с» – птиця-звір з розкритими крилами-лапами оточена точковим орнаментом.

Тип «4»: наконечники піхов, оздоблені стилем Борре зі звіром, який звився по спіралі та має широку морду трикутної форми.

Тип «5»: ажурні наконечники з звіром, тіло якого зображується стрічкоподібними завитками з підтрикутною головою та двома схиленими до неї лапами.

Тип «6»: три підтипи орнаментовані в стилі Еллінге. «6 а» – звір з тулубом s -подібної форми виділений подвійним контуром, та на деяких зразках великою головою з масивним носом та крупними круглими очима; «6

б» – два переплетених звіра з тулубами s - подібної форми; «б с» – звір з вигнутою шиєю та виділеним подвійним контуром тулубом.

Тип «7»: матеріали виконані в стилі Урнес, в основному поширені на Готланді в пізню епоху вікінгів [32, с. 107–111].

3.2. Типології давньоруських мечів

Однією з перших праць, в якій подано типологію давньоруських мечів базовану на напрацюваннях Петерсена є праця W. Arendt «Das Schwert der Waringerzeit in Rußland» видана у 1933 році, однак на даний момент у вільному доступі її немає, відомо лише, що дослідник виділив кілька типів мечів та порівняв їх з розповсюдженими в Європі та Скандинавії [51, с. 20].

Типології давньоруських мечів в основному базуються на класифікаціях Яна Петерсена та Еварта Оукшота з внесенням певних коректив. В основному українські автори посилаються на скориговану у 1970 роках типологію Петерсена, розроблену А. М. Кірпічніковим в ході підготовки публікації «Давньоруське озброєння: мечі та шаблі» у «Зводі археологічних джерел СРСР», та типологію мечів XII–XIV століть цього ж видання. [34, с. 6; 59, с. 656; 57, с. 8]. У ході збору відомостей про мечі давньоруського часу, було розчищено значну кількість артефактів, що дозволило виявити особливості побутування мечів в цьому регіоні. Також було проведено заміри та складено каталог [32, с. 25]. Окрім мечів IX–XI століть, в ході збору інформації були опрацьовані і мечі XII–XIV століть, частка яких на території Волині є дуже великою.

За результатами досліджень, на території Русі побутували наступні типи мечів Петерсена та місцеві: «B», «D», «H», «S», «T1», «T2», «E», «V», «U особливий», «W», «X», «Y», «Z», «Z особливий», «A місцевий», «A скандинавський».

Хронологічно та кількісно, на 1966 рік, давньоруські мечі поділялись наступним чином.

Тип «B» (3 шт.) – друга половина IX століття Самі ранні каролінзькі екземпляри на Русі, для них характерне невелике трикутне навершя, яке

складається з основи та самої фігури, перехрестя не широке, пряме, по всій протяжності посередині основи наверх та перехрестя розташований клиноподібний виступ.

Тип «D» (2 шт.) – X століття Знахідки з масивним напівкруглим наконечником та ефесом, також мають клиноподібний виступ.

Тип «H» (18 шт.) – кінець IX – початок XI століття Розвиток типу «B», має масивніше трикутне в плані та профілі наверх, меншу за висотою хрестовину, без виступу.

Тип «S» (10 шт.) – X – початок XI століття Особливий тип мечів, їх голівка має основу, на ній розділене зазвичай на три або п'ять виступів, середній з яких – найвище наверх, перехрестя має розширенні до країв кінці.

Тип «T 1» (5 шт.) – X – початок XI століття Схожа до зразків типу S зброя, в деяких випадках має масивніше наверх, середня частина якого більша, а крайні – навпаки менші ніж у попередніх мечів, виокремлюються оздобленням, крайні виступи оформлені у вигляді схематичних звіриних голів.

Тип «T 2» (4 шт.) – X століття Руків'я оздоблені трискладною округлою голівкою на основі, відрізняються від попереднього підтипу дуже згладженими боковими виступами, розділ частин видно лише по орнаменту та невеликим виступам, характерною ознакою є ромбічна орнаментация.

Тип «E» (10 шт.) – IX–X століття За технологічними характеристиками схожі до попереднього типу, однак відрізняються способом оздоблення. Вони прикрашені скрученим срібним дротом, який пропущений через отвори, що з'єднуються між собою прихованими просвердленими каналами, а вільна частина руків'я набита сріблом. Таким чином поверхня руків'я виглядала, як срібне поле, на якому проглядались тонкі, виті дротики.

Тип «V» (4 шт.) – X століття Клинки з менш масивним руків'ям, яке оздоблене набитим в тонкі канавки срібним, мідним, бронзовим та золотим дротом, нарізаним на невеликі фрагменти та вкладеним почергово, утворюючи геометричний східчастий орнамент.

Тип «U особливий» (1 шт.) – X століття До цього типу належить лише один виявлений на території Русі меч з напівовальним навершям з основою та простого прямого перехрестя, виділений в особливий тип через дещо віддалений від типу «U» вигляд, оригінальні мечі мають трискладове навершя з чітко розділеними виступами, які, однак, розташовані на одному рівні.

Тип «W» (1 шт.) – X століття Мечі цього типу вирізняються напівкруглим навершям з основою та прямим нешироким перехрестям, виготовленими з бронзи.

Тип «X» (5 шт.) – X–XI століття Мечі з напівкруглим навершям виконаним з цільної металевої заготовки, та прямим перехрестям без оздоблення. Ці екземпляри відносяться до перехідного періоду між каролінзькими та романськими клинками та руків'ями. За типологією Еварта Оукшота вони відповідають мечам типу «XVIII» та «XVIII а», які мають ранню форму – з наконечником у вигляді «Бразильського горіха» та пізнішу – з напівкруглим навершям без заокругленого виступу до руків'я [27, с. 27]. З'явившись в епоху вікінгів, вони заклали основу для розвитку романських клинків з збереженням ранніх особливостей на кілька століть. На їх основі розвинулись мечі типу «IV» за радянською схемою та типи «X», «XI», «XII», «XIII» та їх підтипи Еварта Оукшота, з останнього типу згодом, або одночасно з його побутуванням з'являються зразки клинків типів «XVI» та «XVII» за Евартом Оукшотом.

Тип «Y» (3 шт.) – X – початок XI століття Зразки цього типу оздоблені сідлоподібним цільнометалевим наконечником з виступаючою середньою частиною, та широким, часто вигнутим до леза ефесом.

Тип «Z» (2 шт.) – кінець X – початок XI століття Особливі мечі з руків'ям оздобленим трискладовим навершям з основою та трішки виступаючою серединою, яке вигнуте від ручки назовні, та перехрестям, яке краями вигнуте до леза. Серед європейських аналогів зустрічаються орнаментовані екземпляри, однак на Русі мечі не мають оздоблення.

Припускається східноєвропейське походження даних мечів, так, як найбільша їх кількість припадає на балтійські країни, Польщу та територію Русі;

Тип «Z особливий» (3 шт.) – X століття Артефакти з лінзоподібною голівкою на основі плавно вигнутим до леза ефесом. На території Скандинавії аналогії цим мечам відсутні. Континентально-європейське походження цих мечів не підлягає сумніву, їх виділив Еварт Оукшот, зокрема вони слугують, як показові для загального, згадуваного типу VIII [24, с. 133].

Тип «А місцевий» (5 шт.) – кінець X–XI століття Унікальні, для дослідження давньоруської зброї, військової справи та ремесла екземпляри, виділені в ході складання зведення археологічних джерел. Зберігаючи традиції загальноєвропейських зразків зброї, вони репрезентують досягнення руських ремісників та зброярів XI століття. Основою для виділення цих мечів в окремий тип послугували особливості оформлення їх руків'їв. «А місцевий» має два підтипи, перший відповідає старішим формам каролінзьких мечів, має округле цільне навершя з основою та пряме, високе перехрестя середньої ширини, другий аналогічний за формою до мечів типу «Z» та «Z особливий», руські місцеві варіанти, як і перший підтип оформлені технікою черні, однак оздоблені більш вишукано, лускатим орнаментом, пальметками та стрічкоподібними петлями. Детальніше розглянемо ці мечі в ході аналізу напрацювань Федора Андрощука.

Тип «А скандинавський» (1 шт.) – перша половина XI століття Славнозвісний меч з Хвощового, яскравий приклад місцевих виробництв франкських зразків зброї. Виділений в окремий тип через своє унікальне, виконане з п'яти вилитих з бронзи частин руків'я, яке за своїм оздобленням немає аналогій у Європі, і початково вважалось річчю скандинавського імпорту на Русь, однак під час розчистки леза було виявлено одну досить важливу, вищезгадану деталь – клеймо у вигляді кириличного напису «*КОВАЛЬ ЛЮДОТА/ЛЮДОША*». Морфологічно руків'я меча схоже до ручок «Z» та «Z особливий». Навершя, його основа, перехрестя та його верхня лінзоподібна частина оформлені перевитими звірами у стилі надгробних рунічних каменів XI

століття. Трубочаста підпрямокутна ручка оформлена в дещо простішому стилі та загалом технологічно схожа до мечів типу «А місцевий». В поєднанні з кириличним клеймом можна зробити висновок, що меч був виготовлений північноруській майстерні, наприклад в районі Гньоздова для замовника з середовища знатних варязьких воїнів. Для підтвердження цього висновку необхідно проводити подальші дослідження матеріалів.

На основі британської типології Еварта Оукшота для Русі було розроблено окрему, узагальнюючу типологію для матеріалів періоду XII–XIV століть:

Тип «I» (7 екз.) – XII–XIII століття Для цих екземплярів характерне збереження форми каролінзьких п'ятичасних наверхів на основі, які, однак, зменшуються у висоті та стають більш витонченими. Перехрестя пряме, не широке. У більшості випадків обидві деталі виконані з бронзи.

Тип «II» (6 екз.) – XI–XIII століття Розвинута версія мечів типу «S» та «А місцевий», окремо виділений давньоруський тип, який не має аналогій у континентальній Європі та Скандинавії, поширений лише на Русі та в ближніх з нею контактних зонах. Для нього характерне тричасне бронзове або залізне навершя на вигнутій від руків'я основі, та вигнуте до леза перехрестя, зазвичай стилю «VI» Оукшота. Ймовірно виготовлялись на Русі.

Тип «II а» (1 екз.) – XII століття Єдиний представник цього підтипу походить з села Мали, що знаходиться поруч з літописним Ізборськом. Підставою для виділення в окремий тип послугувало оформлення навершя типу «II» у вигляді стилізованої голови вусатого чоловіка та відповідне оздоблення перехрестя.

Тип «III» (3 екз.) – XII – перша половина XIII століття Специфічне напівкругле навершя розвернуте пласкою частиною назовні в комплексі з довшим клинком та широким прямим перехрестям утворюють цей тип, який як і попередній більш поширений на території Русі, аніж Європи.

Тип «IV» (2 екз.) – XII–XIII століття Розвиток мечів типу «X» за Яном Петерсеном, з більшими клинками, середнім ефесом та різного розміру навершнями в основному у вигляді «бразильського горіху».

Тип «V» (8 екз.) – XII–XIII століття Мечі з лінзоподібним навершям, яке все ж більш схоже на зразки попереднього типу, однак більш масивні. За Оукшотом їх все ж можна віднести до навершів типу «A». Для них характерне широке, пряме перехрестя, іноді вигнуте до лева.

Тип «VI» (14 екз.) – XII–XIV століття Мечі з дископодібними навершнями сімейства «G» за Оукшотом та прямим перехрестям.

Тип «VII» (4 екз.) XIII – можливо XIV століття Довгі масивні клинки, іноді з кількома долами, з багатогранными навершнями та прямим або деколи зігнутим перехрестям.

Розробка каталогу 1966 року відіграла дуже важливу роль у зброєзнавчих дослідженнях матеріалів Русі, було уведено у науковий обіг та врятовано від корозії десятки мечів. Зроблено унікальні висновки та підтверджено наявність на території Русі майстерень, які виготовляли руків'я мечів, враховуючи унікальність меча з Хвощового – клинки.

Основним недоліком цієї типології є досить значна узагальненість, мало уваги приділяється лезам мечів, хоча вони є визначальним показником, за яким можна вибудовувати хронологічну послідовність побутування мечів та їх типологізацію. Важливим в ній є виділення типу «A місцевий» та «II», які ніде крім території Русі або її прикордоння не зустрічаються. Отже, фактично їх можна вважати місцевим. Також для нас ця типологія є джерелом важливої статистичної інформації.

Виділені типи та екземпляри були як розвитком форм попередніх мечів епохи вікінгів, так і кардинально новими зразками озброєння. Досить важливим є те, що на 1966 рік, на всю територію Русі, мечів типу «IV» було знайдено 2, а на даний момент нам відомо близько десятка лише в нашому регіоні. Така ситуація простежується і для інших типів.

Подібна картина вимальовується і з бутеролями. На 1951 рік на території Волині наконечників піхов мечів не було відомо взагалі, а на сьогодні їх відомо вже кілька десятків.

У 1953 році, на основі металографічного аналізу, рентгенівського сканування та спектральної експертизи, Б. О. Колчін вперше виділив шість типів клинків, за особливостями їх структури та методу виготовлення [44, с. 213].

1 група: Клинок з двома пластинами з дамаску на залізній серцевині.

2 група: Клинок із залізною основою та сталевими лезами.

3 група: Клинок з двома сталевими пластинами на залізній серцевині.

4 група: Клинок з суцільносталевої основи, наварними сталевими лезами.

5 група: Клинок має основу з трьох сталевих пластин і сталевих лез.

6 група: Клинки мають цементацію суцільносталевого клинка.

Федір Андрощук, як вже зазначалося не розробив повну окрему типологію ні мечів Європи, ні руських варіантів. Однак, як і в контексті досліджень європейських матеріалів, для давньоруських мечів дослідник подає низку власних важливих та унікальних напрацювань. Так, історик розробив типологію мечів типу «А місцевий», поділивши їх за особливостями конструкції та оздоблення на кілька типів та залучив для їх інтерпретації широку джерельну базу. Матеріали дослідження підтверджують руське походження таких мечів [33].

На нашу думку розгляд цієї типології буде важливим в контексті нашого дослідження.

Мечі типу А місцевий, за Ф. Андрощуком поділяються на 3 варіанти, названі за місцями їх концентрації:

Варіант 1 – «Київ». Для цих мечів характерна трубчаста бронзова ручка оздоблена лускатим орнаментом – маркером давньоруської дружинної культури, та перехрестям оздобленим переплетеними між собою подвоєними рослинними пагонами та пальметками між завитками. Все оздоблення нанесене технікою черні. Аналогічні балтійські матеріали походять з Паланги та

Вісетішкес, а один шведський – з Кунгс-Хюсбю. На момент написання праці досліднику не було відомо жодного меча цього варіанту з наверхшям. Однак вже у 1980-х роках в селі Пурдошки, на території Мордовії було знайдено цілий меч належний до типу «А місцевий». Через проведення реставрації, нормально опублікувати меч вийшло лише у 1992 році. На даний момент важко сказати чому цей екземпляр не потрапив у працю Андрощука. Меч за своїм оздобленням аналогічний Київському артефакту, а наявність тричасного наверхся на основі, дозволяє залучити до типу А місцевий більше аналогій з інших регіонів. Наверхся на вершині має стилізоване зображення обличчя. Кола, розташовані в центрі, символізують очі, а ромб, що знаходиться нижче, ймовірно, рот з вусами і бородою. На бічних частинах наверхся – вміщені триквестри із загорнутими в спіраль кінцями. Основа наверхся оздоблена ромбічними завитками стрічки в центрі яких розташовані символи у вигляді видозмінених кіл. Фактично оздоблення основи наверхся відповідає орнаментативній перехрестя. Пурдошівський меч має велике значення для дослідження матеріалів давньоруського походження та значно розширює ареал їх розповсюдження всередині Русі, одночасно виступаючи маркером виключно руської дружинної присутності в регіоні, та унеможлиблює висування варіанту про потрапляння меча на цю територію наприклад через контакти з Балтикою.

Варіант 2 – «Карабчийів – Рязань». Цей варіант представлений двома екземплярами з території Русі та одним з Швеції. Руків'я меча з Карабчиева розкішно орнаментована візантійським рослинним орнаментом, пагони та завитки мають мотив схожий до деяких фресок Софіївського собору у Києві. Наверхся меча з Рязані передає більш схематичне зображення згаданих мотивів. Наверхся з гавані міста Кальмар на півдні Швеції майже аналогічне рязанському [32, с. 88].

Варіант 3 – «Глухівці». На руків'я меча з Глухівців насаджена бронзова трубка яка прикрашена комбінованим рослинно-вузловим орнаментом. Наверхся тридільне, заокруглене, без виступаючих частин. На основі, разом з

перехрестям орнаментоване переплетеними стрічками. За самими композиціями, оздоблення подібне до попередніх двох варіантів.

Розгляд цієї класифікації мечів або руків'їв давньоруського походження допоможе в інтерпретації деяких матеріалів з території Волині.

Вже згаданий литовський дослідник В. Казакавічус, окрім студій по європейським мечам, звертався і до розгляду великого масиву давньоруських матеріалів, тому про його внесок у доповнення типологій, визначення та кореляцію багатьох мечів з польськими та балтійськими матеріалами також варто згадати у нашій праці.

Отже, в цьому розділі ми розглянули основні тенденції побудови типологій каролінзьких, романських та готичних мечів, та матеріалів пов'язаних з ними. На даний момент розроблено велику кількість типологій, кожна з яких має свої переваги та недоліки. Тому, зважаючи на особливості регіону нашого дослідження, обирати якусь конкретну класифікацію в межах магістерської роботи буде недоцільно. Ми лише окреслимо основні праці, на які будемо спиратись. На думку автора, доцільно буде керуватись підходами Яна Петерсена, як першопрохідця та основоположника всіх наступних розробок. Типологія Оукшота, яка у відношенні до каролінзьких мечів, на нашу думку, є більш загальною, добре розкриває особливості романських та готичних мечів, які будуть докладніше розглянуті у наступному розділі. Розробка давньоруських матеріалів 70-х років ХХ століття послугує важливим джерелом для розгляду особливостей місцевого використання та виготовлення мечів та, як основне джерело інформації, про недоступні автору матеріали. Напрацювання Федора Андрощука будуть використані як основний, добре скорельований та найсучасніший матеріал присвячений каролінзьким мечам з нашої теми.

РОЗДІЛ IV.

МЕЧІ ІХ–ХІV СТОЛІТЬ З ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ

На території Волині знайдено кілька десятків мечів різних видів та періодів. В основному це матеріали з досліджень городищ або поховань. На поселеннях мечі зустрічаються дуже рідко, кілька екземплярів не мають конкретної прив'язки до місця знаходження, однак становлять цінність в технологічному та порівняльному плані. Також, як би не було болісно для науковця-археолога, варто розглядати і матеріали виявлені в ході діяльності шукачів скарбів, так як вони майже відповідають попередній групі знахідок і також несуть цінну інформацію. Варто зазначити, що інформація про певну частину мечів з Волині міститься у вже виданих публікаціях, однак зазвичай вони або не датовані, або не класифіковані типологічно, або їх публікація має інші недоліки.

У 1966 році, на території Волині нараховувалось близько десятка знахідок мечів. Для зручності та уникнення плутанини, у даній роботі кожен меч буде поданий з номером з каталогу 1966 року. Це мечі ІХ–ХІ століття з Підгірців (Пліснеське городище) Львівської області (К. 1966 № 29, 66), та клинки ХІІ–ХІV століття з Белза (К. 1966 № 39), Городища (К. 1966 № 5, 13, 36, 37, 38) Хмельницької області, невідомий тип з Колодяжного (К. 1966 № XXVIII), Городища Хмельницької області (К. 1966 № XXIX), Гурби Волинської області (К. 1966 № XXX) [41].

На 1992 рік, вдалося виявити та розчистити ще один досить унікальний для території Волині меч. Це артефакт з села Барання, Радивілівського району Рівненської області [42].

В наступні десятиліття в ході археологічних робіт та опрацювання музейних матеріалів, колекція мечів давньоруського часу з території Волині значно збільшилась.

Далі, спочатку відповідно до місця знахідки, та типологій Петерсена та Оукшота буде подано основні короткі відомості про кожен меч та навершя – місце зберігання, локацію та контекст виявлення, номер в музейному або

історіографічному каталозі (якщо такий є), описано вигляд меча, його специфічні ознаки, датування та віднесення до певного типу (в публікаціях або авторське) та їх кореляція. На основі цієї інформації можна буде зробити висновки про особливості побутування мечів давньоруського часу на теренах Волині.

Україна:

Волинська область:

Володимирський район:

Амбуків 1 (ВІМ - Рч.281, Додаток Д) – майже повністю збережений клинок, з обламаним кінчиком леза, збереженим на $\frac{1}{3}$ або $\frac{1}{4}$ руків'ям, без навершя та перехрестя. Довжина збереженої частини леза меча – 87 см. Ширина при перехресті 4.83 см. Дол або відсутній, або дуже слабо виражений та прихований корозією. Виявлений в с. Амбуків, поруч з Городком над Бугом [55, с. 219]. На думку автора, цей екземпляр найбільш відповідає формі клинків типу «ХІ» за Оукшотом. Цей тип мечів є перехідним від каролінгських до романських форм, один з перших подовжених видів мечів. Якщо порівнювати володимирський клинок з схемою Оукшота, то найбільше він схожий до «ХІ» або «ХІІ» типу, однак на наш погляд форма клинка тяжіє до першого. Для цих мечів Оукшот виділяє два датування, перше – 1150–1225 роки, однак на основі свого матеріалу він зміщує датування до другого варіанту – 1000–1100 роки, збереженням побутування до початку ХІІІ століття, що цілком може відповідати датуванням для досліджуваного регіону. Наше визначення типу та датування сходиться з висновком С. В. Терського [55, с. 219] та висновком польських колег [30, с.27].

Володимир 1 (ВІМ: Рч-311, Додаток Д) – випадково виявлена та передана в історичний музей міста Володимир частина леза та руків'я меча зі збереженим перехрестям. Сліди дерева на знахідці вказують на те, що вона археологізувалась в піхвах, які однак до нашого часу не дійшли. Екземпляр або немає ніякого оздоблення, або ж його сліди приховані під товстим шаром консервації клеєм ПВА. Цей меч впевнено можна віднести до каролінзьких,

втрачене навершя руків'я та сильна корозія, разом з консервацією товстим шаром клею ПВА, ускладнює визначення типу меча. Спробуємо типологізувати цей клинок опираючись на перехрестя. Воно відносно нешироке – 8.62 см., висота від 12 до 20 мм. Визначальним чинником може виступати клиноподібний виступ посередині всієї окружності перехрестя. Такі виступи зустрічаються лише на мечах типу В за Петерсеном, однак морфологія походження виступу на даному екземплярі незрозуміла: за чіткими та рівномірними контурами на оголеній від окислу частині можна стверджувати, що виступ був зроблений навмисно, а не внаслідок випадкового відпадання кородованого заліза. Однак, якщо дивитись на збережену консервацією частину, можна побачити прямий профіль навершя, і не зрозуміло чи це автентична форма перехрестя, чи залитий клеєм шар кородованого металу. На допомогу може прийти проведення рентгенівського знімку або металографічного аналізу меча. Святослав Терський відносить цей меч до рубежу X–XI століть [59, с. 657].

Розглянувши типи з подібними перехрестями ми можемо впевнено, спираючись на клиноподібний виступ, віднести цей меч до типу «В» за Петерсеном, який датує ці артефакти VIII–IX століттям. Для давньоруських екземплярів датування тяжіє до другої половини IX століття і цілком можливо, що після приєднання Волині до Русі у X століття, меч міг потрапити на цю територію з князівською дружиною. Так, як випадки побутування мечів протягом кількох століть відомі нам на прикладі меча з Дорогобужа [49]. Також можливо узагальнено віднести його до групи схожих типів «D», «H», «V», «U особливий» IX–XI століть. Для більш точного визначення необхідно проводити подальші дослідження.

Федорівка 1 (приватна колекція, опублікований І. М. Пасюком) – половина леза меча з цілим руків'ям та частиною клейма. Меч можна віднести до розвинутої форми типу «X» за Петерсеном, або ж Оукшотівської аналогії - перехідного від каролінзьких до романських мечів типу «VIII», для яких характерне пряме широке перехрестя, напівкругле, випукле до руків'я навершя

у формі «Бразильського горіха» [27, с. 27] та чіткий дол. Однак найголовнішу роль в віднесенні цього екземпляру до типу відіграє клеймо. Автор публікації меча Ігор Пасюк, в статті «Невідомий слід вікінгів на Волині» інтерпретує залишки клейма як рунічний напис, однак аналізуючи зображення в статті важко визначити скандинавське походження округло завитих ажурних символів [50, с. 319–320]. Окрім типу «VIII» Еварт виділив ще один – «X», фактично аналогічний першому за морфологічними ознаками та специфікою виготовлення. Однак вони відрізняються один від одного клеймом. На перших воно виконане в традиціях каролінзьких клинків подібно до «INGELRII», у вигляді язичницьких знаків та їм подібних. Для других в свою чергу характерні витончені християнські написи, або символіка, яка не відноситься до язичництва, на що більш схоже клеймо федорівського леза. Датувати цей меч за аналогіями, з оглядом на специфіку довгого побутування мечів в регіоні можна періодом XI–XIII століття

Луцький район:

Луцьк 1 (ВКМ Рч – 82) – екземпляр, виявлений під час земельних робіт на луку поблизу річки Стир, на глибині 2 м. та переданий до Волинського краєзнавчого музею у 1948 році. Повністю збережений меч має довжину 116, 5 см., довжина леза 94 см, з обох боків невиразні доли. Перехрестя пряме, кінці перехрестя розплющені та загинаються до леза у вигляді букви S. Руків'я довге, дворучне, завершується дископодібним навершям, краї якого зрізані по чотирьом граням, утворюючи підквадратний круг, з обох сторін якого розташовані круглі в перерізі виступи. За своїми ознаками меч відноситься до періоду 15 століття і не вписується у часові рамки нашого дослідження, однак, варто розглядати його в плані подальшого розвитку військової справи на Волині. На нашу думку необхідно типологізувати та датувати і його.

Перехрестя цього меча виконане у стилі 12 за Оукшотом [25], навершя – ймовірно спрощена форма типу «Z», у якого в оригіналі на кінці є два прямокутних заглиблення, клинок за розмірами та руків'ям схожий на тип XVII. Еварт Оукшот відносить ці мечі до венеціанських майстерень, так, як

найбільше їх знайдено саме у музейних фондах Венеції. Велику кількість таких мечів виділено на території Угорщини, звідки ймовірно за все меч і потрапив до Луцька. Меч є важливим в плані розгляду торгівельних зв'язків Волині з Венецією. Наш артефакт можна датувати початком XV століття

Луцьк 2 (ВКМ Рч - 200) – артефакт знайдений у 1934 році під час меліоративних робіт на річці Глушець, біля Братського (Базиліанського) під оборонним валом міста [36 с. 109], переданий у 1948 році жителем міста Врублевським. Являє собою цілий клинок з руків'ям, загальна довжина яких 114,5 см., іноді, ймовірно в наслідок помилки вказується хибна довжина - 136 см [36, с. 109], що не відповідає дійсності. Лезо довжиною 92,5 см. Та шириною 5,5 см. має чіткий, виразний діл, який розпочинається за кілька сантиметрів від перехрестя та має протяжність 35 см. За 18 см. від руків'я, по обидва боки леза, розташоване клеймо у вигляді золотої шестираменної зірки та символу під нею. Перехрестя пряме, довжиною 19,3 см., з круглими кінцями, які розширюються по краям. Навершя восьмигранне в плані зверху та знизу та шестикутне з зміщеною до кінця голівки середньою віссю, збоку нагадує форму шишки. Ян Фітцке пов'язував даний меч з з'їздом європейських монархів у Луцьку 1429 року, та відповідно датував його XV століттям. В свою чергу, ми можемо уточнити датування. Лезо меча за всіма характеристиками відповідає типам «XVI а» або «XVII» за класифікацією Еварта Оукшота, обидва вони є похідними або пізніми масивними формами клинків типу «XIII а», що є досить важливим уточненням в розгляді волинських матеріалів. Перший датується останнім десятиліттям XIII – першою половиною XV століття. Другий – другою половиною XIV – першою третиною XV століття. Для обох типів характерне довге руків'я, широке перехрестя, довгий, ширший біля хрестовини клинок, що звужується по всій довжині та наявність долу, який зазвичай займає 1/3 леза. Основною відмінністю є те, що деякі екземпляри «XVII» типу мають дуже вузьке лезо, схоже до рапір XVI століття, однак зазвичай вони все ж схожі до лез першого типу [27, с. 63–67]. Навершя меча відповідає типу «Т» поділеному на 5 підтипів, який з'являється на початку XIV століття [27, с. 65–

66], так званої форми «Ковпачка для парфумів» – від скляних ковпачків для пляшечок з парфумами, які мали специфічну форму. Значного поширення ці наконечники набувають у другій половині XIV століття та існують до XVI століття. Наше навершя найбільше схоже на вишуканий підтип «Т 2», який відноситься до 1360–1420 років та найбільш характерний для клинків «XVII» типу [27, с. 105]. Однак, все ж спираючись на довжину руків'я глушецького екземпляру, віднесемо його до типу «XVIa». Перехрестя нашого екземпляру відповідає перехрестям стилю «2».

Липне – відомо про кілька мечів [59 с. 657].

Садів 1 – один з найцікавіших екземплярів, випадково виявлений у селі. Меч з посрібленим навершям типу «А» за Оукшотом має пряме високе перехрестя. Клинок інкрустований золотим зображенням храму з трьома хрестами, та сімома повздовжніми хвилями які йдуть від зображення храму до вістря меча. С. В. Терський припускав балтійське походження даного екземпляру. Датувати меч можна XII – початком XIII століття. Належить до типу «Х» за Оукшотом. Певний час зберігався у фондах Торчинського краєзнавчого музею, однак на даний момент відомості про меч відсутні [57, с. 9].

Торчин 1 – фрагментований меч у вигляді частини руків'я з перехрестям та приблизно 2/3 леза [57, с. 9].

Камінь-Каширський район:

Підріччя 1 (ЛДКЗ «Меч воїна з Волинського Полісся», Додаток Е) – досить важливий та унікальний в контексті нашого дослідження екземпляр. На превеликий жаль меч виявлений не в ході археологічних досліджень. Це випадкова знахідка виявлена в заплаві річки Турії, жителем села Раків Ліс Степаном Радковичем. Це значно ускладнює його інтерпретацію, так, як він відірваний від історичного контексту та супроводжуючого матеріалу. Цілий меч, з прямим, середнім по ширині перехрестям та цільнометалевим напівкруглим навершям. Лезо при перехресті не широке – 4,1 см. Важливою особливістю є те, що дол клинка починається не від руків'я, або за кілька

сантиметрів від нього, а на відстані 10 см. від руків'я. Таке розміщення зустрічається дуже рідко. Початково меч датований XIII–XIV століттям [48]. У публікації «Меч воїна з Волинського Полісся» 2024 року автор магістерської роботи вже висловлював думку про те, що даний екземпляр за морфологічними ознаками, схожий на вже згаданий перехідний каролінзький тип «X» за класифікацією Яна Петерсена та відноситься до X–початку XI століття.

Єдиною проблемою інтерпретації цього меча залишалось лезо та його дол. Ширина клинка в порівнянні з іншими екземплярами цього типу дуже мала, зазвичай у «каролінгів» вона становить 5–6 см., як, наприклад, у зразків з Новгороду та Гньоздова. Тому для остаточного датування та типологізації артефакту з Полісся необхідно було проводити подальші дослідження [45].

У ході повторних візуальних оглядів експонату, на перехресті, у місці, де клинок входить в заглиблення на гарді, автором було виявлено залишки основи леза, вони виявились ширшими за наявне на даний момент лезо приблизно на 5 – 6 мм. з кожної сторони. Це дозволяє зробити висновок про те, що ймовірніше за все, першопочатково меч мав стандартне каролінзьке лезо, однак з часом його ширина була зменшена. Основних варіантів, внаслідок чого лезо клинка настільки звузилось, є два: перший – це було зроблено навмисне, ймовірніше за все у період після XII століття, для того, аби зробити клинок меча вужчим та перелаштувати його до нових латних обладунків, з рубаючого на колючий удар; другий – тонка частина леза була втрачена в ході його перебування у ґрунті, оскільки місце його знахідки – заплава річки, де він можливо часто перебував у нестабільних умовах (внаслідок погодних умов часто рівень ґрунтових вод піднімався або опускався). Отже, ми отримуємо ще один аргумент на підтвердження тези про датування меча X–XI століття. Подальші висновки можна буде зробити після металографічного аналізу та рентгенівського сканування меча.

Також важливим є те, що під час написання магістерської роботи, в ході ширшого аналізу було виявлено ще два аналогічні за розмірами клинки та навершя, подібні до поліської знахідки. Це мечі, виявлені в ході археологічних

досліджень могильника Бірки у Швеції. У каталозі Ф. Андрошука позначаються, як Ur – 45 та Ur – 50. [32, с. 378]. Єдиною відмінною рисою є вище та різне по довжині перехрестя. Датувати ці мечі відповідно до типу можна X–XI століття ймовірніше за все вони є ранніми перехідними мечами в яких домінують нові витончені ознаки романських мечів.

За всіма ознаками меч воїна з волинського Полісся можна віднести за аналогіями з Бірки до типу «X» за Петерсеном, ширшим відповідником для якого слугує тип «VIII» Оукшота. Серед пізніших романських мечів, у класифікації Оукшота автору не вдалось знайти тип, який абсолютно підходив би екземпляру з Підріччя за всіма параметрами. Петерсен виставляє подібні нашому навершя до пізнішої групи «X» типу, Оукшот відносить їх і до свого типу «VIII», який вважається каролінзьким і водночас датує їх поширення 1150–1250 роками [24, с. 224]. Відповідно, меч можна датувати X – XI століттям, з побутуванням до першої половини XIII століття, крайня межа якраз співпадає з часом активного освоєння регіону та існуванням потужного городища на місці Камінь-Каширська [40, с. 82]. Варто зазначити, що з огляду на характеристики та особливості підрічненського артефакту можна припустити його як місцеве, так і за наявності схожих аналогій – континентальне європейське походження.

Перемиль 1 (Археологічний музей ФІПНБ № 509, Додаток Е) – частково пошкоджене лезо меча з прямим перехрестям прямокутного профілю та більшою частиною череня руків'я. Склеєне з приблизно семи фрагментів. Видимих ознак клейма або оздоблення немає. Просте перехрестя належить до стилю «1» за Оукшотом. Встановити приналежність до певного типу важко. Ймовірне датування XI–XIII століття

Житомирська область:

Житомирський район:

Колодяжне 1 (К. 1966 № XXVIII) – 2 фрагменти леза меча [57, с. 9].

Гоцанський район:

Лідівка 1 (МАК № 7641) – фрагмент меча знайдений в кургані поруч з колишнім хутором Лідівка, на даний момент – частина села Пашуки. Збереглося навершя типу «В», пряме нешироке перехрестя та частина леза з не особливо виразним на початку долом. За розмірами елементів руків'я цей меч відповідає мечу з Підріччя. Типологічно цей екземпляр належить до типу «Х» Петерсена та «VIII» Оукшота. Датування: друга половина X – початок XI століття [19, с. 153].

Рівненська область:

Дубенський район:

Листвин 1 – фрагмент руків'я та частина леза меча без навершя та перехрестя. Виявлений у ході проведення археологічних досліджень на території городища. Датувати відповідно до супровідного матеріалу можна X–XI століття [62, с. 82, 86].

Жорнів 1 – навершя від меча, належить до типів «А» – «В» за Оукшотом, відповідно до хронологічних меж існування городища [52, с. 197], фрагмент меча можна датувати X – початком XII століття та віднести до типу «Х» за Яном Петерсеном. Варто зазначити, що своїми розмірами воно відповідає навершю меча воїна з Волинського Полісся.

Здолбунівський район:

Гурби 1 (К. 1966 № XXX) – фрагмент меча невідомого типу. Знайдений в урочищі Плавилівка у 1891 році. Відомий лише за відомостями зібраними В. Б. Антоновичем в ході складання археологічної карти Волинської губернії [31, с. 68].

Острозький район:

Милятин 1 – (ВКМ, Рч – 83) – меч знайдений в 1930 роках у с. Милятин колишнього Ровенського повіту. Загальна довжина 125,5 см., довжина леза – 99 см. Навершя в меча специфічне, виконане у формі майже круглого, випуклого з двох сторін диска, який нагадує плавно сплющену по двом сторонам кулю, верх та низ голівки обрізані, ймовірно за все є різновидом навершя типу «Н» за Оукшотом. Перехрестя пряме, кінці зі сторони леза розширені, відповідає

стилю «б» британської класифікації. Відноситься до типу «XVIa». Датується другою половиною XIV – першою третиною XV століття

Радивилівський район:

Барання 1 (НМЗ Поле Берестецької битви, Додаток Ж) – гарно збережений меч, виявлений у 60-х роках XX століття. Місце знахідки на даний момент локалізувати важко [58, с. 24]. На клинку розміщені клейма, з однієї сторони у вигляді рядку знаків схожих на латинські літери. За форматом клеймо відповідає напису «ULFBERHT» і починається та завершується символом у вигляді хреста. З другої сторони містяться два символи у вигляді схрещених стрічок. Таке клеймо свідчить про походження меча з якоїсь місцевої франкської або скандинавської майстерні, яка робила копії мечів «Ульфберта» та наносила подібний знак, для того, аби несвідомий покупець придбав його думаючи, що меч походить з знаної майстерні.

Навершя масивне, тричасне, на овальній основі. Перехрестя пряме, високе та нешироке. Оздоблення частин руків'я – круглі заглиблення розташовані в шаховій послідовності, що з'єднуються між собою канавками в які набивався латунний або бронзовий дріт. Залишки такої інкрустації видніються в деяких частинах навершя та перехрестя. За ознаками руків'я меч можна впевнено віднести до типу «Е», Яна Петерсена та датувати X століття Фактично цей екземпляр є найранішим мечем давньоруського часу на території Волині [59, с. 656–657].

Рівненський район:

Дорогобуж 1 (Додаток Ж) – меч виявлений на давньоруському городищі в ході археологічних досліджень під керівництвом Б. А. Прищепи. Цей екземпляр є дуже важливим в контексті розгляду давньоруських мечів Волині. Сергій Панишко вказує на довготривале використання меча та виділяє кілька етапів його існування, протягом яких зовнішній вигляд артефакту зазнає змін [49, с. 91]. Навершя та перехрестя меча відповідають скандинавському типу «Z» – напівкругле навершя на основі вигнутій назовні та перехрестя вигнуте до леза. Хрестовина та основа голівки оздоблені сріблом, вперек останньої

тягнуться чотири золоті лінії [39]. Лезо широке. Відповідно датувати його основу, яка тяжіє до форм епохи вікінгів, можна X століттям. У другій половині XI – на початку XII століття, можливо в ході ремонту на руків'я меча надягнули бронзову трубку [49, с. 91] та замінили можливо втрачену оригінальну верхню частину навершя на звичайну залізну, без інкрустації [39]. А використовувався меч аж до 1241 року, коли в наслідок монгольського штурму городище було знищене.

Дуже важливим, на нашу думку, є розгляд самої трубки руків'я, якій приділено недостатньо уваги. Вона виконана з бронзи та оздоблена в техніці черні. Основним мотивом орнаменту на ній є чергування поперечних стрічок з включеними в них пальметками оповитих рослинним орнаментом. Таких стрічок нараховується 9. Зверху та знизу трубки зображені переплетені кільця. Пальметки, зображені на руків'ї дорогобузького меча, відповідають орнаментальним мотивам мечів типу «А місцевий», зокрема, такий мотив зображений на перехресті меча з Києва. Також варто відзначити, що мотиви оформлення перехрестя – стрічкоподібні лемніскати нагадують мотиви мечів «А місцевий», варіанту «Глухівці». Беручи до уваги меч з Коденя, особливості оформлення цих двох артефактів, та відсутність такої кількості знахідок руків'їв типу «А місцевий» в інших регіонах Русі можна припустити, що на території Волині розташовувалась майстерня, у якій виготовляли трубки для мечів. Тому це зауваження має як загальноруське, так і регіональне значення (висновок автора).

Дорогобуж 2 – ще один меч виявлений в ході дослідження літописного Дорогобужа Б. А. Прищепою. Навершя у вигляді «бразильського горіха» типу «А» за Оукшотом увінчує руків'я клинка типу «ХІ», перехрестя відсутнє. Датувати меч можна XII – першою половиною XIII століття

Львівська область:

Золочівський район:

Пліснесько – два екземпляри з цього місця походять з досліджень курганної групи поблизу городища.

Пліснесько 1 (к. 1966 № 29, Додаток 3) – меч виявлений у 1881 році в ході досліджень курганів Т. Земенцьким. Датується кінцем X – початком XI століть. За двоскладним навершям з трьома виступами, з яких середній виступає найвище, широким, з розширеним до країв перехрестям, та власне оформленням руків'я в вигляді петлеподібного джгутового плетіння дозволяє віднести цей меч до каролінгських типу «S» за Петерсеном. Оздоблення руків'я виконувалось срібним дротом, по краях крайніх виступів навершя ставились кружечки, які імітували звірині очі. Клинок меча масивний, з вираженим долом. Мечі цього типу були одними з найчисельніших на території Русі. Вони зустрічаються в Данії, Ісландії та Норвегії, для Швеції вони рідкісні, а часті клейма на лезах свідчать про їх франкське походження [32 с. 70].

Пліснесько 2 (к. 1966 № 66, Додаток 3) – Меч виявлений в сусідньому з першим Пліснеським мечем кургані, в ході досліджень Т. Земенцького у 1882 році.

Навершя цього екземпляру складається з трьох частин та основи, з'єднаних скобами [32, с. 73], воно виконане у вигляді половини овалу, немає чітких виступів. Оздоблення меча дещо виокремлює його з ряду інших клинків цього типу. Руків'я меча прикрашене стрічковим плетінням в вигляді ланок ланцюга та зигзагоподібною лінією. Датується меч відповідно до супровідного матеріалу та скандинавських аналогій першою половиною – кінцем X століття.

За особливістю оздоблення, його руків'я може мати місцеве походження. Більше інформації у відкритому доступі автору знайти не вдалось, тому меч потребує подальших досліджень. Меч технологічно належить до типу «V», однак варто брати до уваги його орнаментацию, яка дещо вибивається з геометричного оздоблення цих мечів срібним, бронзовим та мідним дротом нарізаним на шматочки та вкладеним у канавки, який утворював ступінчатий орнамент схожий до шахової дошки.

Шептицький район:

Белз:

У Белзі знайдено кілька досить унікальних для території Русі мечів, основна публікація належить С. В. Терському, який виділив їх в окремий тип та датував за конкретними центральноєвропейськими аналогіями XIV–XV століттями, що показує матеріали кінця існування давньоруської культури, та розкриває нові аспекти побутування та шляхів потрапляння мечів на територію Волині.

Белз 1 (Белз 1 за С. В. Терським, ЛІМ № 3-1427) – випадкова знахідка, виявлена Ю. Кричицьким у 1942 році, передана ним до МНТТШ, звідки згодом потрапила до Львівського історичного музею. Цілий меч з підквадратним, округлим дископодібним навершям. Перехрестя зігнуте до леза, квадратного січення, з потовщенням ближче до краю, ймовірно за все – стиль «б». Лезо має дол на 1/3 довжини, в ньому, ближче до перехрестя нанесено клеймо у вигляді трьох стилізованих хрестів голгофи. Відноситься до підтипу «XVI а».

Белз 2 (к. 1966 № 39, Белз 2 за С. В. Терським) – аналогічний мечу Ридомиль 1, екземпляр з втраченим лезом, від якого залишилось кілька сантиметрів. Навершя типу «Н 1», перехрестя кругло-ромбічного січення, кінці потовщуються до країв та вигнуті до леза. Хрестовину С. В. Терський інтерпретує, як локальний варіант стилю «б», аргументуючи це ромбічним січенням, та розширеними краями, однак дослідник сам вказує, що для стилю б характерне зворотнє положення – звуження кінців, на основі чого і виокремлює наш екземпляр як локальний тип. Від себе додамо, що у Еварта Оукшота вказано, що ці перехрестя мають прямокутне січення. В свою чергу можемо віднести хрестовину белзького артефакту до стилю «2», для якого якраз таки характерне розширення кінців та округла форма, яка в нашому випадку могла набути ромбічності через виступаючі з обох сторін ребра. Також можна припустити, що перехрестя є раннім варіантом стилю «12», для якого зустрічаються як округлі, так і багатогранні січення, в нашому випадку ще без щитка посередині. Руків'я довге, півтораручне. На збереженій частині клинка клеймо у вигляді стилізованого серця яке трансформується у хрестоліття Тип клинка відповідає типу «XVII», датувати екземпляр можна XIV – початком XV

століття Святослав Терський виділяє Белзький, Ридомильський та аналогічний їм меч з Чернівецької області в окрему Волинську групу [61, с. 432], а за клеймом на лезові відносить виготовлення цих артефактів до майстерні з міста Пассау.

Белз 3 (Белз 3 за С. В. Терським, ЛІМ № 3-1219) – меч з голівкою типу «Н 1», перехрестя пряме, прямокутного січення стилю «1». З двох сторін, приблизно на половину клинка проходить дол, у верхній частині якого розташоване клеймо у вигляді біжучого звіра, виконане з бронзи або латуні. Черен руків'я дворучний. За своїми ознаками, лезо відповідає типу «XVI а». За аналогіями клейма, меч також виготовлений у майстерні міста Пассау. Датується так само, як і два інших меча з Белза [61, с. 437].

Тернопільська область:

Кременецький район:

Вишнівець 1 – меч, за відомостями В. Б. Антоновича знайдений у 1894 році в одному з десяти поховань курганної групи поруч з селищем. Меч мав оздоблене сріблом, золотом та емальми руків'я.

Ридомиль 1 – меч знайдений у 1891 році в урочищі «Під дивиськом» поблизу с. Ридомиль. Цілий екземпляр з наверхам типу «Н1». Кінчик леза обламаний. Над перехрестям з двох сторін розташоване клеймо у вигляді стилістично оформленого серця, яке переходить у хрест [61, с. 429–431]. За формою клинка та довгим руків'ям схоже до мечів типу «XVII» за Оукшотом. Датувати його можна XIV – початком XV століття Меч фактично аналогічний екземпляру Белз 2.

Шумський район:

Стіжок 1 – меч, за відомостями В. Б. Антоновича знайдений у лісі під городищем, яке ототожнюється з літописним давньоруським Істожеськом. Знаходився в колекції Орлова [31, с. 86].

Хмельницька область:

Шепетівський район:

Городище (поблизу Шепетівки) – в ході проведення масштабних археологічних досліджень під керівництвом М. К. Каргера, на території городища було виявлено 4 зігнуті і зламані клинки мечів, 3 навершя, 4 перехрестя та 14 наконечників піхов. Шепетівські укріплення впали а населення загинуло одномоментно в ході монгольської навали 1241 року. За крайню межу існування цих мечів будемо вважати першу половину XIII століття.

Городище Ш. 1 (К. 1966 № 5) Виявлені в ході досліджень городища протягом 1958–1959 років бронзове навершя та перехрестя меча, приналежність яких до одного екземпляра гіпотетична. Навершя п'ятидільне, з виступаючою середньою частиною, основа складає одне ціле з голівкою та виділена у формі овалу, трішки вигнуте назовні. В каталозі 1966 вказано, що такий різновид трапляється виключно на території Східної Європи – Русь, Балтика та Волзька Булгарія. Схоже до європейського типу М. Наслідуює форми наверхів мечів типу «S» та «T». Ймовірно є розвитком вказаних мечів та за датованими аналогіями належить до періоду XII–XIII століття Перехрестя пряме, з невеликим вигином до леза. Тип «II» місцевий.

Городище Ш. 2 (К. 1966 № 13) – довгий клинок із довгим (до 15 см.) черенем руків'я та бронзовою, порожньою всередині основою наверхів яка ймовірно розвинулась з типів «S» та «A місцевий». Ці екземпляри виділені у 1966 році в окремий тип – «II» у класифікації мечів XII–XIV століть, який не зустрічається на теренах Європи. Виявлений у 1962 році датується XII – першою половиною XIII століття Один з небагатьох цілих мечів з Шепетівського городища [46].

Городище Ш. 3 (К. 1966 №36) – меч з наверхів, можна впевнено віднести до типу «H» за Оукшотом, перехрестя пряме, тонке, середньої ширини. Меч можна датувати XII – першою половиною XIII століття та за довжиною леза віднести до типу «XI».

Городище Ш. 4 (К. 1966 № 37) – аналогічний попередньому екземпляр, на лезові меча № 37 є символ хреста вписаного в коло [46].

Городище Ш. 5 (К. 1966 № 38) – виявлене впродовж 1958–1961 років навершя, аналогічне за формою до попередніх двох та широке перехрестя вигнуте до леза. Приналежність цих елементів до одного меча також гіпотетична, якщо таку припускати, то ймовірніше за все екземпляр також відносився до типів «X» – «XI».

Городище Ш. 6 (К. 1966, № XXIX) – лезо меча, виявлене у 1960 році. На ньому напис: «*SNEX. NEX. NEX. NS*», який інтерпретується як: «*Святе ім'я вічного Христа, вічного Христа, вічного Христа, ім'я Святе*». За розмірами меча можна віднести його до типу «X» за британською класифікацією [46].

Городище Ш. 7 – меч, випадково виявлений місцевими жителями в другій половині ХХ століття поблизу городища у селі Городище. За формою навершя руків'я він аналогічний екземпляру, що виявлений у Луцьку біля річки Глушець. Лезо хоч і обламане на кінці, але також схоже на луцьке. Перехрестя відсутнє. Довжина черена руків'я становить 16,5 см. Ще один аналогічний екземпляр знайдений поблизу міста Заліщики Тернопільської області [47]. 5 екземплярів аналогічних мечів знайдено на території Польщі. За довжиною руків'я та шириною клинка меч можна впевнено віднести до «XVII» типу, головним аргументом до цього слугує те, що Еварт Оукшот наголошує, що навершя типу «T2» найчастіше зустрічаються на цих клинках.

Славута 1 – меч випадково виявлений в ході вибирання піску на південній околиці міста Славута, за 0,7 – 1 км від річки Горинь. Уведений у науковий обіг С. В. Терським. Меч з навершям типу В за британською класифікацією має нешироке, високе та трішки вигнуте до леза перехрестя. Неглибокий діл займає більше 2/3 широкого леза, клейм не виявлено. За всіма ознаками меч відповідає типу «VIII» за Оукшотом, перехрестя можливо належить до мечів групи «Z» Петерсена, або «А місцевий» давньоруської класифікації. Датувати його можна кінцем Х–ХІ століттям [57, с. 7].

Республіка Польща:

Люблінське воєводство:

Городок над Бугом 1 – меч, виявлений у 1983 році, в ході археологічних досліджень поблизу городища, у похованні давньоруського воїна разом з іншим супровідним інвентарем. Артефакт збережений у гарному стані. Навершя виконане у вигляді «Бразильського горіха» типу «А», перехрестя пряме, широке. Лезо обламане на кінці, має неширокий діл характерний для типу «ХІ а» Оукшота. На долі розташовані по обидва боки леза клейма: «*INHOMEFECT*» та «*INGELIIRMEFCIT*» обрамлені вступним та завершальним хрестом. Перший напис релігійного характеру і трактується, як: «*На честь Всемогутнього Творця*», другий в свою чергу є поширеним в Європі клеймом та позначає майстерню або коваля, який створив меч – «*Інгельрі мене зробив*». Датувати меч можна ХІ– другою половиною ХІІ століття [18, с. 91–95].

Долгобичів 1 – екземпляр меча з п'ятичасним навершям на основі, середня частина якого виступає над іншими, основа, як і перехрестя розширюється до країв [17, рис.3]. Руків'я меча оздоблене срібним дротом. Відомостей про меч дуже мало. За наявними даними можна віднести його типу «S» за Петерсеном. [30, табл. 1:6, с. 234]

Кодень 1 (Додаток І) – меч, випадково виявлений в річці Західний Буг, під час зведення мосту. Має тричасне навершя з вигнутою назовні основою, середня частина якого виступає над крайніми. Черен руків'я або оздоблений дротом закрученим навколо нього та відноситься до типу «Z» як і інші польські аналогії, або на нього насаджена трубка аналогічна давньоруським матеріалам типу «А місцевий». Перехрестя відсутнє. Лезо обламане на кінчику. Опублікований у журналі «Бронь і барва» Чеславом Янушкевичем [14].

У 1961 році зображення меча подане у матеріалах Олександра Цинкаловського [11], однак воно не відповідає дійсності. Навершя в таблиці ХХV у О. Цинкаловського тричасне, з основою, однак більш схоже на пучок, нагадує рідкісний тип «L» Оукшота, наверш'я цього типу з основою не відомо; руків'я зображене у вигляді трубки насадженої на черен. Зображення, що відповідає дійсності подане у праці Анджея Надольського [23, с. 148], однак зрозуміти морфологію руків'я неможливо, детальний опис меча на даний

момент автору невідомий. Зберігався в Волинському краєзнавчому музеї, подальша доля невідома, відомий лише за графічними зображеннями. Польські колеги відповідно до особливостей меча відносять його до типу «Z» Яна Петерсена [23, с. 26]. Однак, якщо меч мав руків'я у вигляді насадженої на черен трубки, то можна припустити, що він належить до типу «А місцевий» та виготовлений на території Русі. Датувати екземпляр можна XI століттям. Подальше дослідження матеріалів пов'язаних з цим мечем може принести дуже цінні результати.

На даний момент, це всі доступні та відомі автору мечі IX–XIV століття знайдені на території Волині.

Отже, в ході проведеного аналізу матеріалів з території Волині, автором було виявлено 38 мечів або їх фрагментів. Ще кілька екземплярів на даний момент не доступні автору, або потребують більш детального дослідження, тому будуть розглянуті в майбутньому. Встановити точну приналежність до типу вдалося для 25 відносно вцілілих екземплярів. Для інших, наскільки це можливо, було подано детальну характеристику, та встановлено приналежність до типів окремих частин.

Підсумовуючи сказане констатуємо, що на сьогодні на території Волині відомо:

8 мечів епохи вікінгів – Володимир 1 тип не визначений, Барання 1 тип «Е», Дорогобуж 1 тип «Z особливий», Пліснесько 1 тип «S», Пліснесько 2 тип «V», Славута 1 тип «VIII» Оукшот, Долгобичів 1 тип «S» та Кодень 1 тип «Z» або «А місцевий». Загалом співвідношення Волинського матеріалу відповідає давньоруській тенденції розповсюдження мечів. Регіонально матеріали розповсюджені відносно рівномірно.

7 мечів перехідного періоду – Федорівка 1 тип «VIII» Оукшот, Садів 1 тип «X» Оукшот, Підріччя 1 тип «X» Петерсен (за всіма ознаками один з небагатьох перехідних мечів який більше тяжіє до X століття), Лідівка 1 тип «X» Петерсен (також належить до ранніх форм X століття), Листвин 1 (відноситься виключно за датуванням супроводжуваним матеріалом), Жорнів 1

тип «X» Петерсен (ймовірно рання форма аналогічно Підрічненському та Лідавському), Городище Шепетівка 6 тип «X» Оукшот.

Бачимо, що матеріали перехідного періоду розповсюджені достатньо широко та у великій кількості на відміну від статистики 1966 року, що може говорити про значну розвиненість регіону в плані нового озброєння.

16 мечів пізнього часу:

Городище Ш 1 тип «II» місцевий, Городище Ш. 2 тип «II» місцевий.

Амбуків 1 тип «XI», Дорогобуж 2 тип «XI», Городище Ш. 3 тип «XI», Городище Ш. 4 тип «XI», Городок над Бугом 1 тип «XI».

Луцьк 2 тип «XVI а», Милятин 1 тип «XVI а», Белз 1 тип «XVI а», Белз 3 тип «XVI а».

Луцьк 1 тип «XVII», Белз 3 тип «XVII», Ридомиль 1 тип «XVII», Городище Ш. 7 тип «XVII».

Перемиль 1 тип невідомий.

Мечі пізнішого періоду мають важливе значення для розуміння джерел військової сили Русі та Галицько-Волинського князівства. Як бачимо з статистики, для території Волині характерні мечі типу «XI». Тип «XVI а» був поширений на території Русі, тому наш регіон не вибивається з загальноруського контексту, однак велика кількість мечів цього типу також говорить про те, що цей тип посідав важливе місце в регіоні. Кілька мечів типу «XVI а» з навершнями типу «Т 2» є рідкісними та цінними навіть у Європі, а меч типу «XVII» з Луцька репрезентує рідкісні венеціанські мечі, які, можливо, потрапили в регіон через Угорщину, та однозначно говорять про своєрідність військової справи на території Волині. Важливу роль також відіграє те, що мечі нових форм не розкидані по всій території Волині, а концентруються у місцевих соціально-економічних центрах Луцьк, Белз і Шепетівка.

Загалом така кількість мечів з Волині говорить про особливу роль регіону, а наявність специфічних та рідкісних нових форм на ранньому етапі їх існування показує передову роль регіону в освоєнні нових військових технологій.

ВИСНОВКИ

Отже, відповідно поставленої мети та завдань магістерської роботи, ми можемо зробити наступні висновки.

Інформація про давньоруські мечі з території Волині є досить широкою, однак через її розпорошення у великій кількості різноманітних, в основному не пов'язаних між собою публікаціях, аналіз волинських артефактів значно ускладнений. Досить часто зустрічається як різна інтерпретація одного і того ж самого екземпляру, так і кардинально різні описи та зображення, які не відповідають дійсності, що вимагає залучення якомога більше матеріалів для встановлення повної картини. Значна частина інформації про мечі також є досить загальною і деколи їх опис обмежується фразою: *«Кілька мечів відомо з тої - чи іншої території»*. У нашому дослідженні ми намагались заповнити ці білі плями, однак і в магістерській роботі не обійшлося без одного такого формулювання. Однак, не дивлячись на це, ми спробували знайти та подати якомога більше інформації для полегшення подальших досліджень мечів з території Волині. Також нами було уведено в науковий обіг значну кількість відомостей та особливостей мечів, які через ті, чи інші причини не брались до уваги попередниками.

Історіографія нашого питання нараховує кілька десятків різноманітних праць та публікацій, однак майже у всіх з них мечі з Волині розглядаються не окремо, а в контексті пам'ятки, або загального пласту матеріалів з країн чи регіонів. У кількох публікаціях клинки з нашої території окремо розглядаються в контексті Волинського регіону, однак досить часто обмежені певним коротшим часовим проміжком, залучають невелику кількість матеріалів, або ж не повністю інтерпретують їх.

В ході написання роботи, ми використовували не лише опубліковані джерела, а й безпосередньо опрацьовували артефакти, що дозволило краще зрозуміти матеріал та виявити певні особливості деяких екземплярів.

Розглядаючи витоки становлення мечів, як основної ударної зброї європейських лицарів та руських дружинників ми чітко можемо локалізувати

виробництво більшості мечів епохи вікінгів на території держави франків, звідки вони внаслідок різноманітних, в першу чергу торгівельних зв'язків розповсюджувались на континент. Мечі відігравали важливу роль як у військовій справі, так і у духовній культурі.

Розглядаючи європейські, скандинавські, руські та власне волинські матеріали можна впевнено говорити про наявність виробництва мечів на території Скандинавії та Русі, при чому волинські матеріали відіграють важливу роль у аналізі місцевого, руського матеріалу. На Русі мечі отримали досить специфічне оздоблення, яке пов'язується з давньоруською дружинною та візантійсько-руською культурою.

З часом, в ході розвитку захисного обладунку, мечі змінюють свою форму та трансформуються з каролінзьких у романські, більш довгі, гострі та вужчі, з менш оздобленими руків'ями та клеймами християнського змісту. За наявними волинськими матеріалами можемо зробити висновок, що регіон, так і держава в цілому досить швидко перелаштовувались на нові тенденції ведення бою, і, відповідно, нове озброєння, а матеріали з Городища поблизу Шепетівки показують доволі раннє, навіть для Європи, використання нових видів мечів та іншого військового спорядження.

Аналізуючи типології середньовічних мечів можна дійти до висновку, що майже всі вони схожі між собою, однак кожна класифікація несе унікальну та важливу інформацію. Тому використання класифікацій різних авторів одночасно має велике значення при вивченні обраної теми. В ході дослідження було визначено, що найбільш репрезентабельними та універсальними є напрацювання Яна Петерсена та Еварта Оукшота, які фактично і лежать в основі всіх досліджень мечів. Важливою також є типологія давньоруських мечів А. М. Кірпічнікова, зокрема тим, що у ній автор вперше виділив місцеві для Русі типи руків'їв та довів свою теорію опираючись на археологічні матеріали. Дещо детальніше з мистецької сторони тип А місцевий розглядав Федір Андрощук. На основі нашого дослідження бачимо, що компіляція напрацювань цих авторів є дуже важливою.

В ході дослідження мечів IX–XIV століть з території Волині, було виявлено велику кількість важливих та досі невідомих відомостей. На основі волинських матеріалів можна зробити висновок, що на Волині відобразились як кількісні, так і морфологічні загальноруські тенденції у побутуванні мечів.

Однак побутування мечів на території Волині має і свої, цікаві особливості. Використання мечів тут значно триваліше у часі, деколи «життя» одного екземпляру тривало протягом кількох століть.

Важливим є те, що на Волині знайдено екземпляри з точними ознаками місцевого виробництва, і якщо давньоруське походження меча Кодень 1 підтвердиться, можна говорити про наявність у X–XII століття на території Волині одного з центрів виробництва мечів.

Важливими є тенденції з розповсюдження нових, перехідних типів клинкової зброї у період XI–XII століття зокрема мечів типу «X» Петерсена та «VIII» і «X» Оукшота, кількість яких на території Волині найбільша. При цьому зберігаються як пізні екземпляри мечів епохи вікінгів з франкськими клеймами, так і нові екземпляри з християнськими написами.

Варто відмітити дві окремі групи мечів: Ридомиль-Белз та Венеціанські. Перші були виділені С. В. Терським. Їх специфічний стиль ефесу та поширення в певному ареалі дозволяють констатувати складання на території Волині у першій половині XIV – першій третині XV певної традиції оформлення руків'їв, а їхні клинки дозволяють визначити торгівельний зв'язок з німецьким містом Пассау. Друга група показує раннє проникнення та тривале побутування на територію регіону специфічних навіть для Європи мечів венеціанського типу, і дозволяє локалізувати шлях їх потрапляння на Волинь через Угорщину. На рівні з каролінзькими та романськими мечами, на території Волині набувають поширення і ранні готичні форми мечів, до яких і відноситься тип Ридомиль-Белз, а також екземпляри Луцьк 1,2 та Городище поблизу Шепетівки 7.

У ході написання магістерської роботи вперше здійснено найбільш повний аналіз місцевих матеріалів та складено каталог мечів IX–XIV століть з

території Волині (Додаток В) і карту їх розташування (Додаток Б). В ході складання каталогу було опрацьовано велику кількість археологічних джерел, зокрема, і неопублікованих. Частина матеріалу підготовлена до публікації. Зроблено та зібрано детальну інформацію про мечі з території Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фонд Володимирського історичного музею імені Омеляна Дверницького, № Рв – 311.
2. Фонд Володимирського історичного музею імені Омеляна Дверницького, № Рч – 281.
3. Фонд Волинського краєзнавчого музею, № Рч – 82.
4. Фонд Волинського краєзнавчого музею, № Рч – 83.
5. Фонд Волинського краєзнавчого музею, № Рч – 200.
6. Фонд музею археології факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, № 509.
7. Фонд Луцького державного історико – культурного заповідника, Меч воїна з Волинського Полісся.
8. Boretius A. Capitularia regum Francorum. Monumenta Germaniae historica. MGH, 1881. Т 1; 2. URL: <https://archive.org/details/capitulariaregum01bore/page/n6/mode/1up> (Дата звернення: 12.12.2025)
9. ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. СПб., 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с.
10. Boeheim W. Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts. Leipzig. 1890
11. Cynkalowski. A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa. 1961
12. Coupland S. Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century. *Viator: Medieval and Renaissance Studies*: v. 21 1990. URL: <https://deremilitari.org/2014/02/carolingian-arms-and-armor-in-the-ninth-century> (Дата звернення: 12.12.2025)
13. Jakobsson M. Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi. Stockholm. 1992. 240 с.

14. Jarnuszkiewicz C. Miecz wikiński z Bugu. 1937. *Broń i barwa*, t. 6, s. 2–3.
15. Kazakevičius V. IX–XIII a. baltų kalavijai (Summary: IX–XIII c. Baltic Swords), Vilnius: Alma littera, 1996
16. Kazakevičius V. URL: <https://zbroeznav.com/business-directory/8164/kazakevicius-vytautas/> (Дата звернення: 08.12.2025)
17. Kotowicz P. Problematyka badań bronioznawczych nad wczesnośredniowiecznym uzbrojeniem Lubelszczyzny. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Tom XXXIV. Rzeszów. 2013 URL: https://www.ur.edu.pl/files/ur/import/private/72/MSROA-34/MSROA_34_Kotowicz.pdf (Дата звернення: 08.12.2025)
18. Kus`nierz J. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyńia) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia II. Kraków–Sanok 2006*, s. 79–102.
19. Liwoch R. Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochew mieczowych od X do połowy XIII w. / R. Liwoch // *Acta Militaria Mediaevalia*. 4. Kraków–Sanok, 2008. S. 39–59.
20. Lorange. A. L. Den Yngre Jernalders Sværd. Bergen. 1889. URL: <https://vegardvike.no/2023/05/10/inscribed-sword-blades-lorange-1889/#:~:text=Inscribed%20sword%20blades%20%2D%20Lorange%201889%20%2D%20Weapons%20and%20tools%20of%20the%20Viking%20Age> (Дата звернення: 29.11.2025)
21. Mortimer W. London and the vikings. By R.E.M.C., M.A., D.LIT., F.S.A. London Museum Catalogues: No. 1. Lancaster House, St. James's, S. W. 1. 1927.
22. Miller C. L. The Sword Typology of Alfred Geibig. URL: http://myarmoury.com/feature_geibig.html#google_vignette (Дата звернення 12.12.2025)
23. Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. Lodz. 1954. URL: <https://docer.pl/doc/n51n85v> (Дата звернення: 29.11.2025)

24. Oakeshott E. *Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. Woodbridge. 1994. URL: <https://archive.org/details/EwartOakeshottTheArchaeologyOfWeaponsBookFi.org/page/n147/mode/2up> (Дата звернення: 29.11.2025)
25. Oakeshott E. *The Man and his Legacy: Part IV*. URL: http://myarmoury.com/feature_oakeshott4.html (Дата звернення: 29.11.2025)
26. Oakeshott E. *Records of The Medieval Sword*. Woodbridge. 2000. URL: <https://ru.scribd.com/doc/49153205/Ewart-OAKESHOTT-Records-of-the-Medieval-Sword> (Дата звернення: 29.11.2025)
27. Oakeshott E. *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge. 1997. URL: https://readerslibrary.org/wp-content/uploads/The-Sword-in-the-Age-of-Chivalry_part-1.pdf (Дата звернення: 29.11.2025)
28. Petersen J. *De Norske Vikingsverd: En Typologisk-Kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben*. Kristiania: J. Dybwad i komm. 1919.
29. Pierce I. *Swords of the Viking Age*. Woodbridge. 2002.
30. Strzyż P. *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*. *Acta Archaeologica. Lodziensia* nr 52. 2006. С. 7–272
31. Антонович В. Б. *Археологическая карта Волынской губернии*. В. Б. Антонович. Москва. Типография Г. Лиснера и А. Гешеля, 1900. 135 с.
32. Андрощук Ф. А. *Мечи эпохи викингов*. Київ. ВД «Простір». 2013. 712 с.
33. Андрощук Ф. А. *К истории контактов между Швецией и Южной Русью в XI–XII веках*. ДНЕСЛОВО. Киев. 2008. С. 100–111.
34. Андрощук Ф. А. *О первой археологической находке из Шестовицы. Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X століття* / Київ. 2004. С. 3–7.
35. Андрощук Ф., Зоценко В. *Скандинавські старожитності Південної Русі: каталог*. Відп. ред. К. Цукерман. НАН України. Інститут археології. Париж. 2012. 369 с.

36. Археологічна спадщина Яна Фітцке: за заг. ред. Г. В. Охріменка. Луцьк. 2005.
37. Балтаджи П. М., Матвєєва Л. Г. Війна, як форма соціального конфлікту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2.
38. Беговаткин А.А. Древнерусский меч X в. из окрестностей села Пурдошки. *Центр и периферия: Научно-публицистический журнал*. № 3. Саранск. 2012. С. 39 – 44. URL: <https://swordmaster.org/2015/05/18/drevnerusskiy-mech-iz-okrestnostey-sela-purdoshki.html> (Дата звернення: 29.11.2025)
39. Дорогобузький меч URL: <http://restorer.kiev.ua/?p=7681> (Дата звернення: 08.12.2025)
40. Західне Полісся: історія та культура: монографія. Авт. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк та ін.; наук. ред. В. К. Баран. Луцьк. Волин. обл. друк. 2012. 784 с.
41. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Выпуск 1. Мечи и сабли IX–XIII вв.: Археология СССР. Свод археологических источников. Под ред. Б.А. Рыбакова. М., Л.: Издательство «Наука». 1966.
42. Кирпичников А.Н. Новообнаруженные клейма раннесредневековых мечей. *Fasciculi Archaeologiae Historicae. Fasc. V*. Lodz, 1992.
43. Кійко В. І. Історіографія розвитку військової справи у Галицько-Волинському князівстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів. 2008. № 634: Держава та армія. С. 134–139. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/1497> (Дата звернення: 08.12.2025).
44. Коба О. О., Коваль О. А. Клинковая зброя VIII–X століття на території Давньої Русі URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6e754532-7087-4597-99a0-7edb6aa5374b/content#:~:text=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%96%20%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%B2%20%D0%92%2C%20%D0%A2%2D1%2C%20>

[W%2C,%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D1%96%D0%B2%2C%20%D0%B0%D0%25](#) (Дата звернення 08.12.2025)

45. Кононець Д. А. Меч воїна з волинського полісся. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Випуск XIX. Луцьк: 2024. 256 с.

46. Лукашук О. В. Як на Шепетівщині відбувались розкопки давньоруського городища URL: <https://shepetivka.com.ua/statti/kultura/8704-yak-na-shepetivshchyni-vidbuvalys-rozkopky-davnoruskoho-horodysycha.html> (Дата звернення: 08.12.2025)

47. Лукашук О. В. Один з трьох рідкісних середньовічних мечів зберігається у музеї Шепетівки. URL: <https://denzadnem.com.ua/istoriya/78835> (Дата звернення: 08.12.2025)

48. Меча давньоруського воїна передано у музей. *Незалежна громадсько – політична газета Полісся*. URL: <http://polissia.net/?p=4558> (Дата звернення: 08.12.2025)

49. Панишко С. Д. Специфічні риси суспільного розвитку Волинського регіону. *Історія Волині*. Вид. 2-ге, змін. і доп. наук. редактор, керівник автор. колективу М. М. Кучерепа ; авт. кол.: В. А. Білик, Г.В.Бондаренко, В. І. Бортніков та ін.; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Надстир'я, 2024. 672 с.

50. Пасюк І. М. Невідомий слід вікінгів на Волині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельчани в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права*. Упоряд А. Силук. Ковель. 2013. 608 с.

51. Печенюк І. С. Зброярська справа давньоруської держави (середина IX – перша половина XIII століття). Київ. 2003. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pecheniuk_Ihor/Zbroiarska_sprava_Davnoruskoi_derzhavy_seredyna_IKh_-_persha_polovyna_KhIII_st.pdf (Дата звернення: 08.12.2025)

52. Прищепя Б.А. Погориння у середньовіччі: населення, системи заселення, урбанізаційні процеси. Кваліфікаційна наукова праця на равах

рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.04 археологія. Інститут археології НАН України. Київ. 2019.

53. Терський С. В. Військова інфраструктура Галицько-Волинського прикордоння у X–XIII століттях (за археологічними матеріалами). *Військово-науковий вісник*. Випуск 33. Львів, 2020.

54. Терський С. В. Зарубіжна історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави. *Військово-науковий вісник*. 2012. Вип. 18. С. 231–238.

55. Терський С. В. Княже місто Володимир. Монографія. С. Терський. Львів. Львівська політехніка. 2010. 324 с.

56. Терський С. В. Лучеськ X–XV століття: Монографія. Львів. Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2006. 252 с.

57. Терський С. В. Меч у Галицькому та Волинському князівствах (XI – перша половина XIII століття). *Держава та армія*. [зб. наук. пр.]. відп. ред. Л. Є. Дещинський. Львів. політехніка, 2013. С. 5–13. (Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка» ; № 752).

58. Терський С. В. Оборонний комплекс середньовічного волинського міста Перемиля . С. В. Терський. *Держава та армія*. [зб. наук. пр.]. редкол.: Л. Є. Дещинський (відп. ред.) [та ін.]. Львів. політехніка, 2007. С. 13–26. (Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка» ; № 584). URL. https://vlp.com.ua/files/02_7.pdf (Дата звернення 08.12.2025)

59. Терський С. В. Озброєння дружинника X–XI століття на Волинських землях за археологічними джерелами. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. зб. наук. пр. 2011. Вип. 20. С. 655–668.

60. Терський С. В. Українська історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави. *Військово-науковий вісник*. 2012. Вип. 17. С. 95–104.

61. Терський С.В., Стрельченко *О.В.* Мечі з Белза в збірці Львівського історичного музею. Історія давньої зброї. Дослідження 2016. Т. 2. К.: Інститут історії НАН України, 2017. С. 431–450

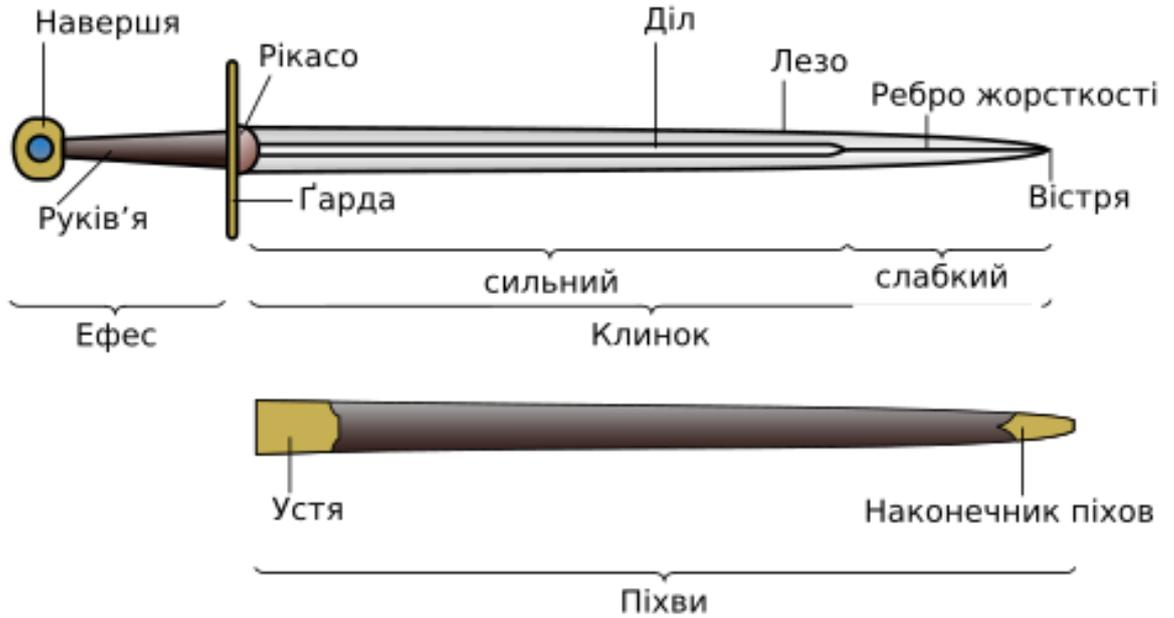
62. Чайка Р. М. Давньоруське городище Листвин та його околиці у X–XI столітті: Упорядник Т. Р. Милян. Львів, 2009. 214 с.

ДОДАТКИ

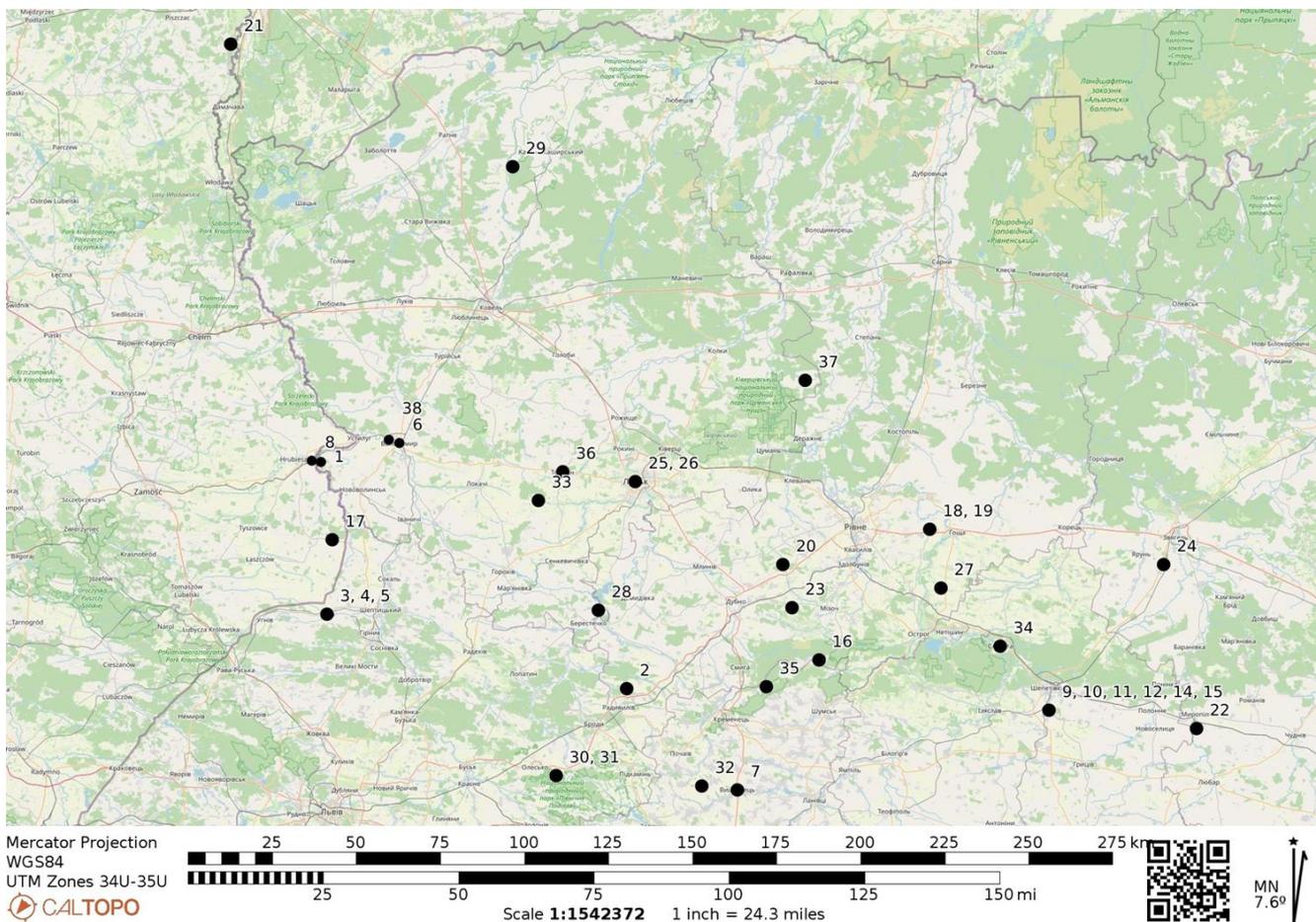
ДОДАТОК А.

Будова меча за Anatomy of the Sword

[http://myarmoury.com/feature_anatomy.html]

Мапа знахідок мечів IX - XIV століть на території Волині (Автор –
Кононець Д. А.)

1 - Амбуків 1, 2 - Барання 1, 3 - Белз 1, 4 - Белз 2, 5 - Белз 3, 6 - Володимир 1, 7 - Вишівець 1, 8 - Городок над Бугом 1, 9 - Городище Шепетівка 1, 10 - Городище Шепетівка 2, 11 - Городище Шепетівка 3, 12 - Городище Шепетівка 4, 13 - Городище Шепетівка 5, 14 - Городище Шепетівка 6, 15 - Городище Шепетівка 7, 16 - Гурби 1, 17 - Долгобичів 1, 18 - Дорогобуж 1, 19 - Дорогобуж 2, 20 - Жорнів 1, 21 - Кодень 1, 22 - Колодяжин 1, 23 - Листвин 1, 24 - Лідівка 1, 25 - Луцьк 1, 26 - Луцьк 2, 27 - Милятин 1, 28 - Перемиль 1, 29 - Підріччя 1, 30 - Плісесько 1, 31 - Плісесько 2, 32 - Ридомиль 1, 33 - Садів 1, 34 - Славута 1, 35 - Стіжок 1, 36 - Торчин 1, 37 - Липне, 38 - Федорівка 1. За Кононцем Д. А.

КАТАЛОГ МЕЧІВ ІХ - ХVІ СТОЛІТТЯ З ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ

Автор – Кононець Д. А.

* - інформація визначена автором магістерської роботи.

Подано характеристики мечів та їх розміри, більш детальна інформацію дивитись у розділі ІV.

1 Амбуків 1

Місце знахідки: село Амбуків.

Місце зберігання: ВІМ, Рч. – 281

Меч*: Тип «ХІ» Оукшот.

Датування*: ХІ – початок ХІІІ століття.

Загальна довжина*: 90.5 см.

Клинок*: довжина – 87 см; ширина біля перехрестя – 4.83 см; ширина в 3 см. від вістря – 3.5 см.

Перехрестя: відсутнє.

Черен руків'я*: довжина – 3.5 см. ширина біля перехрестя – 1.66 см, ширина на кінці – 1.5 см.

Навершя: відсутнє.

Обставини знахідки: випадкова знахідка, виявлений разом з шоломом та черепом.

Примітки*: вістря відламане, руків'я збережене на 1/3.

2 Барання 1

Місце знахідки: ліс поблизу села Барання.

Місце зберігання: НМЗ Поле Берестецької битви

Меч: тип «Е» Петерсен.

Датування: Х століття.

Загальна довжина: 95.5 см.

Клинок: цілий. Клеймо у вигляді літероподібних знаків у форматі «ULFBERHT» розпочинається та завершується символом у вигляді хреста, з іншої сторони – два символи у вигляді схрещених стрічок.

Перехрестя*: довжина – 10.5 см; висота – 2.5 см.

Черен руків'я*: довжина – 9.5 см, ширина – 2.5 см.

Навершя з основою*: висота – 6 см; ширина – 9 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка, виявлений разом з частиною кістяка воїна у кольчuzі.

3 Белз 1

Місце знахідки: околиці міста.

Місце зберігання: ЛІМ № 3 – 1427.

Меч: тип «XVI а» Оукшот.

Датування: XIV століття.

Вага: 1740 г.

Загальна довжина: 130.5 см.

Клинок: довжина – 103.9 см; на долі, біля перехрестя клеймо у вигляді трьох хрестів Голгофи.

Перехрестя: стиль «б» Оукшот*; зігнуте до леза; довжина 23.5 см;

Навершя: дископодібне, підквадратне; висота 6.3 см; ширина – 7.35 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка.

4 Белз 2

Місце знахідки: околиці міста.

Місце зберігання: ЛІМ.

Меч: тип «XVII» Оукшот.

Датування: XIV – початок XV століття.

Вага: 1044 г.

Загальна довжина: приблизно 35 см.

Клинок: довжина 9.5 см; клеймо у вигляді серця.

Перехрестя: стиль 2*; вигнуте до леза, ромбічно-круглого січення; довжина 17.5 см.

Черен руків'я: довжина – приблизно 20 см.

Навершя: тип «Н 1»*; висота – 6 см; ширина – 6.6 см; товщина – 2.8 см.

5 Белз 3

Місце знахідки: округа міста.

Місце зберігання: ЛІМ № 3 – 1219.

Меч: тип «ХVI а» Оукшот.

Датування: XIV століття.

Загальна довжина: 110 см. (при виявленні 116 см., однак згодом вістря відламалось)

Клинок: довжина 83 см; у верхній частині долу – клеймо у вигляді біжучого звіра.

Перехрестя: стиль 1, пряме; довжина – 22 см.

Черен руків'я: 20.9 см.

Навершя: тип «Н 1»*; висота – 5.85 см; ширина – 6.9 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка на березі річки Жовкви.

6 Володимир 1

Місце знахідки: давньоруське городище.

Місце зберігання: ВІМ Рв. – 311.

Меч*: тип невідомий (ймовірно «В» або ж – «D», «Н», «V», «U» особливий Петерсена).

Датування*: X–XI століття.

Загальна довжина*: 38 см.

Клинок*: довжина – 31 см; ширина – 6.23 см.

Перехрестя*: пряме; довжина 8.62 см; висота – 2 см. (на місцях, де корозія відвалилась – 1.18 см.)

Черен руків'я*: висота - 5 см. ширина – 3.27 см.

Навершя: відсутнє.

Обставини знахідки: випадкова знахідка.

Примітки*: за залишками дерева на лезові можна припустити, що меч археологізувався в піхвах.

7 Вишнівець 1

Обставини знахідки: знайдений у 1894 році, в одному із десяти поховань курганної групи поблизу села.

Примітки: руків'я було оздоблене золотом, сріблом та емаллями.

8 Городок над Бугом 1

Місце знахідки: поховання поблизу городища.

Меч: тип «ХІ а» Оукшот.

Датування: ХІ – друга половина ХІІ століття.

Вага: 818.5 грам.

Загальна довжина: 71.8 см.

Клинок: довжина – 51 см; дол вузький; ширина біля перехрестя – 4.6 см; з однієї сторони напис «INHOMEFECIT» з іншої – «INGELIIRMEFCIT».

Перехрестя: стиль «1», пряме; довжина – 19.5 см; висота – 0.8 см; ширина – 1.4 см.

Черен руків'я: довжина 13 см.

Навершя: тип «А»; висота 2.3 см; ширина 5 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході археологічних досліджень у 1983 році.

9 Городище Шепетівка 1

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч: тип «ІІ» місцевий.

Датування: ХІІ – перша половина ХІІІ століття.

Клинок: відсутній.

Перехрестя: вигнуте до леза; довжина – 8.7 см; висота – 1.3 см;

Черен руків'я: відсутній.

Навершя: довжина – 5.5 см; висота – 3.5 см.

Обставини знахідки: фрагменти виявлені в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1958 – 1959 роках.

Примітки: виявлено лише бронзові навершя та перехрестя, віднесення яких до одного меча гіпотетичне.

10 Городище Шепетівка 2

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч: тип «ІІ» місцевий.

Датування: ХІІ – перша половина ХІІІ століття.

Загальна довжина: 110 см.

Клинок: довжина – 91 см; ширина при перехресті – 5 см; ширина в 3 см. від вістря – 2.5 см.

Перехрестя: відсутнє.

Черен руків'я: довжина – 16 см; ширина – 2.3 см.

Навершя: довжина основи – 8.5 см; висота основи – 1.7 см.

Обставини знахідки: фрагменти виявлені в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1962 році.

Примітки: верхівка навершя та перехрестя відсутні.

11 Городище Шепетівка 3

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч*: тип «ХІ».

Датування: XII – перша половина XIII століття.

Загальна довжина: 110 см.

Клинок: довжина – 85 см; довжина при перехресті – 5.2 см; ширина в 3 см. від вістря – 2.5 см.

Перехрестя: пряме; довжина – 14 см; висота – 1 см.

Черен руків'я: довжина – 11 см; ширина – 2.1 см.

Навершя: тип «Н»*; висота – 4 см; ширина – 4 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1959 році.

12 Городище Шепетівка 4

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч*: тип «ХІ».

Датування: XII – перша половина XIII століття.

Загальна довжина: 117 см.

Клинок: довжина – 98 см; довжина при перехресті – 5.2 см; ширина в 3 см. від вістря – 2.5 см; на лезові клеймо у вигляді хреста вписаного в коло.

Перехрестя: пряме; довжина – 20 см; висота – 1 см.

Черен руків'я: довжина – 13 см; ширина – 2.1 см..

Навершя: тип «Н»*; висота – 5 см; ширина – 5.2 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1959 році.

13 Городище Шепетівка 5

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч*: тип «Х» – «ХІ» Оукшот

Датування: XII – перша половина XIII століття.

Клинок: відсутній.

Перехрестя: вигнуте до леза; довжина – 16.7 см; висота – 1 см.

Черен руків'я: відсутній.

Навершя: тип «Н»*; висота – 4.5 см; ширина – 3 см.

Обставини знахідки: фрагменти виявлені в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1958 - 1961 році.

Примітки: навершя та перехрестя, приналежність яких до одного меча гіпотетична.

14 Городище Шепетівка 6

Місце знахідки: давньоруське городище.

Меч*: тип «Х» Оукшот.

Датування: XII – перша половина XIII століття.

Загальна довжина: 90 см.

Клинок: довжина 80 см; ширина при перехресті – 5 см; ширина в 3 см. від вістря – 3 см; на клинку клеймо «SNEX. NEX. NEX. NS».

Перехрестя: відсутнє.

Черен руків'я*: висота – 10 см; ширина – 2 см.

Навершя: відсутнє.

Обставини знахідки: виявлений в ході археологічних досліджень городища М. Каргером у 1960 році.

15 Городище Шепетівка 7

Місце знахідки: поблизу давньоруського городища.

Місце зберігання: Музей пропаганди Шепетівка.

Меч*: тип «XVII» Оукшот.

Датування*: XIV – перша третина XV століття.

Загальна довжина: 95 см.

Клинок: довжина – 73 см; ширина при перехресті – 4.3 см; ширина на зламі – 2.5 см.

Перехрестя: відсутнє.

Черен руків'я: довжина – 16.5 см.

Навершя*: тип «T2»;

Обставини знахідки: випадкова знахідка.

16 Гурби 1

Місце знахідки: урочище «Плавилівка»

Обставини знахідки: випадкова знахідка 1891 року.

Примітки: відомий лише за відомостями В. Б. Антоновича.

17 Долгобичів 1

Місце знахідки: випадкова знахідка.

Меч: тип «S» Петерсен.

Датування: X – перша половина XI століття.

Загальна довжина: 78.8 см.

Клинок: довжина – 62 см; ширина – 5.1 см.

Перехрестя: довжина – 10.9 см; висота – 2.4 см.

Навершя: п'ятичасне з основою на штифтах; висота – 5.5 см; ширина – 8.7 см.

18 Дорогобуж 1

Місце знахідки: городище.

Меч: тип «Z» Петерсен; Руків'я тип «А місцевий»*.

Датування: X століття, використовувався до 1241 року.

Загальна довжина: 87 см.

Клинок: довжина – 71 см; ширина – 5 см.

Перехрестя: вигнуте до леза; довжина – 9.7 см.

Черен руків'я: бронзова трубка; довжина – 7.7 см.

Навершя: на основі; висота – 5.3 см; ширина – 7.7 см.

Обставини знахідки: виявлений у комплексі XII – XIII століття в ході археологічних досліджень Б. А. Прищепи на території городища.

Примітки: руків'я характерне для типу «А місцевий», верхівка навершя замінена пізніше на залізну без оздоблення.

19 Дорогобуж 2

Місце знахідки: городище.

Меч: тип «XI» Оукшот.

Датування: XII – перша половина XIII століття.

Загальна довжина*: 95 см.

Клинок*: довжина 83 см; ширина – 4 см.

Перехрестя: відсутнє.

Навершя*: тип «А»; висота – 4 см; ширина – 5 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході археологічних досліджень Б. А.

Прищепи.

20 Жорнів 1

Місце знахідки: давньоруське городище.

Навершя: тип «В»; висота – 3 см.; ширина – 5.5 см.

21 Кодень 1

Місце знахідки: річка Західний Буг.

Меч: тип «Z» або «А місцевий».

Датування: XI століття.

Черен руків'я: бронзова або срібна трубка.

Навершя: тричасне з вигнутою назовні основою.

Примітки: меч відомий лише за зображенням. Зберігався у ВКМ, подальша доля невідома.

22 Колодяжин 1

Примітки: відомо про 2 фрагменти леза меча.

23 Листвин 1

Місце знахідки: Листвинське давньоруське городище.

Датування*: X–XI століття.

Загальна довжина: 37.5 см.

Клинок: довжина – 22.5 см; ширина – 3.5 см.

Черен руків'я: довжина – 15 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході досліджень на Листвинському городищі.

Примітки: фрагмент меча, збережений черен руків'я та частина клинка.

24 Лідівка 1

Місце знахідки: курган поруч з селом.

Місце зберігання: Краківський археологічний музей МАК/7641.

Меч: тип «Х» Петерсен.

Датування: друга половина X – початок XI століття.

Загальна довжина: 33.1 см.

Клинок: довжина – 23.2 см; ширина при перехресті – 5.2 см;

Перехрестя: довжина – 10.3 см; висота – 1.4 см; товщина – 1.8

Черен руків'я: висота – 8.8 см; ширина – від 2.5 до 1.3 см.

Навершя: довжина – 5.8 см; висота – 3.3 см; ширина – 2.5 см.

Обставини знахідки: виявлений в одному з восьми курганів поблизу хутора Лідівка (частина сучасного села Пашуки) та переданий до музею 30 червня 1934 року Владиславом Верещинським разом з іншими матеріалами.

Примітки: повне руків'я та частина леза; за розмірами аналогічний мечу

Підріччя 1*.

25 Луцьк 1

Місце знахідки: околиці старого міста.

Місце зберігання: ВКМ Рч. – 82

Меч*: тип «XVII» Оукшот.

Датування*: початок XV століття.

Загальна довжина: 116.5 см.

Клинок: довжина – 94 см; ширина при перехресті – 4.5 см;

Перехрестя*: стиль 12.

Навершя*: тип «Z»; без двох прямокутних заглиблень.

Обставини знахідки: виявлений на лузі поблизу р. Стир, на глибині 2 м., переданий до ВКМ у 1948 р.

Примітки*: меч венеціанського типу, відноситься до пізнішого періоду, однак відіграє роль у простеженні можливих шляхів потрапляння венеціанських мечів на Русь у XIII – XIV століття.

26 Луцьк 2

Місце знахідки: околиці старого міста.

Місце зберігання: ВКМ Рч. – 200

Меч*: тип «XVI а» Оукшот.

Датування*: 1360 – 1320 рр.

Загальна довжина: 114.5 см.

Клинок: довжина – 92.5 см; ширина при перехресті – 5.4 см; дол починається за кілька см від клинка, його довжина 35 см., за 18 см. від руків'я, з обох боків розташоване клеймо у вигляді золотої шестираменної зірки та символу під нею.

Перехрестя*: стиль «2»; довжина – 19.3 см.

Навершя*: тип «Г 2», восьмигранне в плані, шестигранне зі зміщеною до верху вісюю в перерізі.

Обставини знахідки: виявлений поблизу колишнього Базилянського – теперішнього Братського мосту у Луцьку.

Примітки*: рідкісний для Русі та Європи вид мечів.

27 Милятин 1

Місце знахідки: у селі.

Місце зберігання: ВКМ Рч. – 83.

Меч: тип «XVI а» Оукшот.

Датування: друга половина XIV – перша третина XV.

Загальна довжина: 125.5 см.

Клинок: довжина – 99 см.

Перехрестя: стиль 6, пряме.

Навершя: різновид типу «Н»; випуклий диск зі сплющеним верхом та низом.

Обставини знахідки: випадкова знахідка 1939 року.

28 Перемиль 1

Місце знахідки: поблизу городища.

Місце зберігання*: фонд археологічного музею ФПНБ № 509.

Меч: тип невизначений.

Датування*: XI–XIII століття.

Загальна довжина*: 61.2 см.

Клинок*: довжина – 52 см; ширина при перехресті – 5.29 см; ширина на зламі – 4.47 см.

Перехрестя*: стиль «1»; довжина – 12.7 см; висота – 1 см; ширина на руків'ї – 1.57 см; ширина – 1.14 см.

Черен руків'я*: довжина - 7.88 см; ширина – від 2.7 до 1.9 см.

Навершя: відсутнє.

Обставини знахідки: випадкова знахідка поблизу городища.

Примітки*: склеєний з приблизно 7 фрагментів, 1/3 клинка відсутня.

29 Підріччя 1

Місце знахідки: урочище "Каміння".

Меч*: тип «X» Петерсен.

Датування*: X–XI століття.

Вага: 700 г.

Загальна довжина: 91.2 см.

Клинок: довжина – 78 см; ширина біля перехрестя – 4.1 см*; ширина основи втраченої частини леза – 5.1 см*; ширина леза в 3 см. від кінця – 2.3 см*.

Перехрестя: довжина – 10.7 см; висота – 0.9 см.

Черен руків'я: висота – 9 см; ширина біля перехрестя – 2.6 см*; посередині – 2 см*; біля навершя – 1.6 см*.

Навершя: тип «B»*; висота – 3 см; ширина – 5.8 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка в заплаві річки Турії.

Примітки*: ширина сучасного леза на 1 см. менша, від ширини первісної основи леза, яка збереглась в місці кріплення перехрестя. Дол починається на відстані 10 см. від перехрестя.

30 Пліснесько 1

Місце знахідки: курган поблизу городища.

Меч: тип «S» Петерсен.

Датування: кінець X – початок XI століття.

Загальна довжина: 70 см.

Клинок: довжина – 51.5 см; ширина біля перехрестя – 6 см; ширина в 3 см.

Перехрестя: ширина – 11 см; висота – 2.2 см.

Черен руків'я: ширина – 1.7 см.

Навершя: ширина – 10.3 см; висота – 7.5 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході досліджень курганів Т. Земенцьким у 1881 році.

Примітки: руків'я оформлене у вигляді орнаментациї петлеподібним джгутовим плетінням, виконане зі срібного дроту.

31 Пліснесько 2

Місце знахідки: курган поблизу городища.

Меч: тип «V» Петерсен.

Датування: перша половина – кінець X століття.

Загальна довжина: 90 см.

Клинок: довжина – 77 см; ширина біля перехрестя – 6 см.

Перехрестя: довжина – 10.5 см; висота – 1.8 см.

Черен руків'я: ширина – 1.7 см.

Навершя: ширина – 6.5; висота – 4.5 см.

Обставини знахідки: виявлений в ході досліджень курганів Т. Земенцьким у 1882 році.

Примітки: оформлення руків'я стрічковим плетінням в вигляді ланок ланцюга та зигзагоподібною лінією дещо вибиває його з Європейських аналогій, тому меч можливо має місцеве походження.

32 Ридомиль 1

Місце знахідки: урочище «Під дивиськом».

Меч: тип «XVII» Оукшот.

Датування: XIV – початок XV століття.

Перехрестя: довжина – 17.8 см.

Черен руків'я: довжина – 195 см.

Навершя: тип «Н 1»; ширина – 6.5 см; висота – 5.4 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка.

Примітки: цілий меч, аналогічний екземпляру Белз 2.

33 Садів 1

Місце знахідки: околиці села.

Місце зберігання: певний час перебував у фондах торчинського краєзнавчого музею, подальша доля невідома.

Меч*: тип «Х» Оукшот.

Датування: XII – початок XIII століття

Загальна довжина*: приблизно 110 см.

Клинок*: довжина – приблизно 87 см, ширина біля перехрестя – приблизно 5.5 см.

Перехрестя*: довжина – приблизно 16 см; висота – приблизно 2 см.

Черен руків'я*: довжина – приблизно 13 см; ширина – приблизно 2.5 см.

Навершя*: тип «А» або «В1»; ширина – приблизно 6.5 см; висота – приблизно 3.5 см.

Обставини знахідки: невідомо.

Примітки: вістря клинка відламане, меч ймовірно балтійського походження.

34 Славута 1

Місце знахідки: південна околиця міста, за 0.7 – 1 км від річки Горинь.

Меч: тип «VIII» Оукшот.

Датування: X–XI століття

Загальна довжина: 91 см.

Клинок: довжина – 71 см; ширина – 5.4 см.

Перехрестя: нешироке, в перетині звужується до країв, вигнуте до леза; довжина – 9.5 см; висота – 1.5 см; ширина – 1.5 см.

Черен руків'я: довжина – 8.7 см; ширина – від 3 см. до 1.3 см; товщина – 0.4 – 0.5 см.

Навершя: тип «В» Оукшот; висота – 4 см; ширина – 5.5 см; товщина – 2.5 см.

Обставини знахідки: випадкова знахідка 2001 року, виявлена при видобуванні піску на пагорбах поблизу річки Горинь.

Примітки: введений у науковий обіг С. В. Терським.

35 Стіжок 1

Місце знахідки: ліс під городищем, яке утотожнюється з літописним Истожеском.

Місце зберігання: певний час зберігався у колекції Орлова, подальша доля невідома.

36 Торчин 1

Місце знахідки: поблизу села.

Меч: тип невідомий.

Перехрестя: пряме.

Примітки: лезо з перехрестям та частиною черена руків'я.

37 Липне

На даний момент інформацію про мечі знайти не вдалось.

38 Федорівка 1

Місце знахідки: поблизу села.

Місце зберігання: приватна колекція.

Меч: тип «Х» Оукшот.

Клинок: клеймо у вигляді заокруглених символів, ймовірно християнського походження.

Перехрестя: пряме, широке відносно клинка.

Навершя: тип «А» Оукшот.

Примітки: відомий за публікаціями І. М. Пасюка.

Мечі Амбуків 1 та Володимир 1 (Фото Кононця Д. А.)

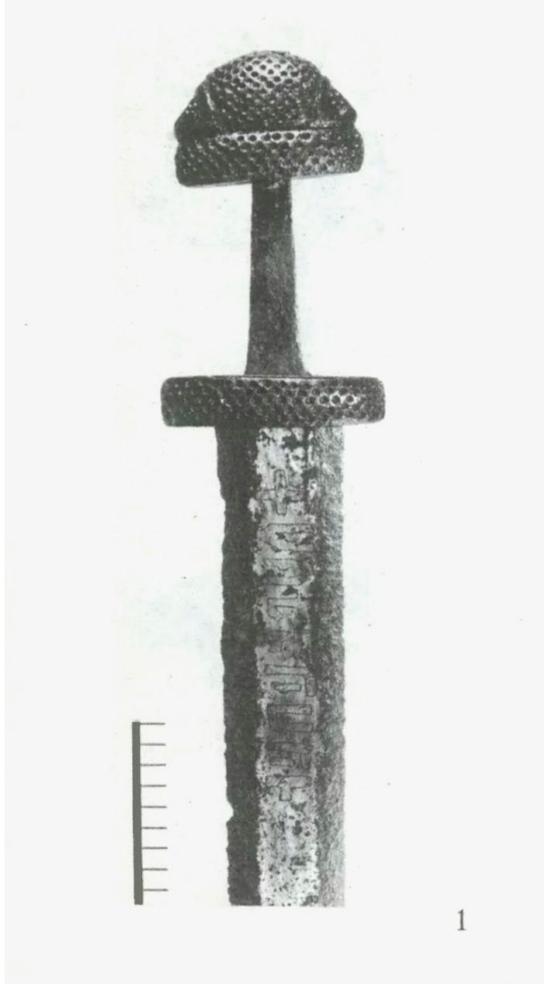

Мечі Підріччя 1 та Перемиль 1 (Фото Кононця Д. А.)

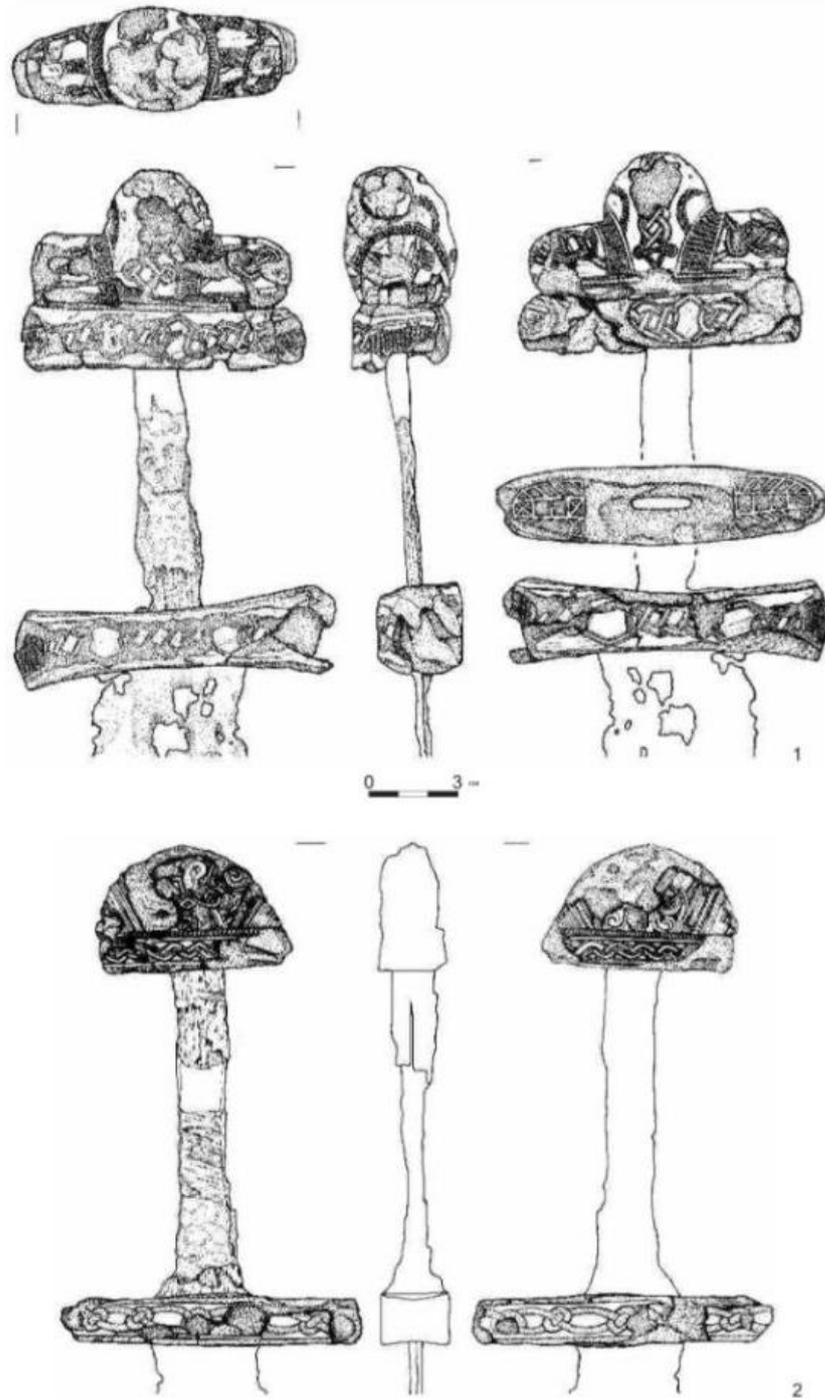

ДОДАТОК Ж.

Мечі Барання 1 та Дорогобуж 1 (Фото Кірпічніков А. М. [42] та Рівненський обласний краєзнавчий музей)

Пліснесько 1 та Пліснесько 2 (За Лівох Р. [19, с. 45])

ДОДАТОК И.

Кодень 1 за О. Цинкаловським [11, табл XXV] та А. Надольським [23, с. 148]

